

4 Ceavzilis boazoealáhus?

Jan Åge Riseth, Dutki I, dr. scient., Norut Tromsa

Čoahkkáigeassu

Ceavzilvuohka boazoealáhusas lea hui relevánta ja áigeguovdilis áššečuolbma leamaš gaskariikkalaš politihkas ja boazodoallopolitihkas dan maŋemus logi jagis. Guoskevaš boazodoalloláhka dadjá ahte boazoealáhusas galgá leat sihke ekologalaš, ekonomalaš ja kultuvrralaš ceavzilvuohka. Dat konkrehtalaš mearkkašupmi dás lea dássáži dušše meroštallon ekologalaš ceavzilvuodas Eanandoallo- ja biebmodepartemeanta bagadusas, mii ráhkaduvvui 2008. Dan oktavuoda ektui guoskkaha gaskariikkalaš oktasašresursadutkan.

Kapihttalis boahdá ovdan ealáhusekonomalaš govva Norgga boazodoalus ja čatná dán sihke luonddugeografijai ja riektehistorjjálaš dilálašvuodaide. Dát čájeha hui mánggabealat gova lullin gitta nuortasdavás. Boazoserviin guovddáš Lulli-Norggas lea guhkes historjá ja leat báinnahallan lullisámi guođoheddjiide, go sii leat leamaš oahpaheaddjin sidjiide. Dán boazobargin lea eanemus buvttadeapmi olles Norgga boazodoalus, go sii njuvvet ollu, lea alla buvttadeapmi ja stabiila ja buorre ekonomija.

Lullisámi boazodoallu lullelis Stjørdala lea hui váttis historjá go politihkalaš hedjoneapmi čuozai hui garrasit dáppe. Trollheimen boazodoallu massii buot sin rivttiid. Dat duodaštuvvui Alimusrievttis nu maŋjit go 1981. Eanandoallodepartemeanta ja Stuoradiggi sihkaraste dán boazodoalu boahtteáiggi ođđa lága bokte 1984. Boazosámiide Plassje-guovllus lea leamaš stuora noađdi go boandaservodat ja eiseválddit leat garrasit lassánan ja viidon. Lei buot vearrámus birrasiid ovddit jahkečuohtemolsuma áigge, go dalle šadde mearehis stuora buhtadusaid máksit čuoččuhuvvon vahágiid ovddas eanandollui, mii nohkkohii ollu boazosápmelaččaid. Maŋjel soađi ja earenoamážiid 1970-logus leat boazosápmelaččat dán guovllus olahan ođđa ja eambo buvttadeaddji boazodoalu, muhto leat ain ferten rahčat sihke boanddaid ja riekteiseválddiid vuostá, geat leat boares guottuide báinnahallan. Boazodoallit vuite viimmat ollislaš ipmárdusain iežaset rivttiid ektui Alimusrievttis 2001. Sii leat goitge ferten gillát njiedjama dan alla buvttadeamis, go boraspiret leat nu ollu lassánan.

Boazodoallu Davvi-Trøndelagas lei maid mielde dan alla buvttadanrevolušuvnnas 1980-logus, muhto leat álggu geahčen 1990-logu rájes dađistaga šaddan dovdat ođđa boraspirepolitihka váikkuhusaid. Massinproseanta lea veahážiid mielde lassánan ja sihke njuovvanbohccot ja buvttadeapmi lea njiedjan alla dásis gaska dássái. Nordlándda ja Tromssa boazodoalloguovlluide lea goappašagaide čuohcan, go Norgga ja Ruota rádjesoahpamuš 1751 mielddisbuvttii ahte Norga oaččui badjelmeare geasseorohagaid ja Ruotta ges badjelmeare dálveorohagaid. Go našunalisma ideologija doaibmagodii gaskamutto gitta loahpageahčái 1800-logu, de mielddisbuvttii dat garra bearráigeahču boazodollui. Sii galge ovddidit eanandoallo viidáneami ja maiddái olgguštit Ruota boazosápmelaččaid, earenoamážiid Tromssa sulluin. Norga-Ruotta leaba dál dohkkehuvvon konvenšuvnna haga ja sáhtá jearrat leago Norgga sierranas guhkideapmi 1972-konvenšuvdna doalleaš, mii

dahkkui 2005. Dat mañemus konvenšuvdnašiehtadallamat leat leamaš hui váddásat, muhto okta sámi bargojovku lea aiddo báliid almmuhan árvalusa ođđa konvenšuvdnatekstii.

Stuora oassi Finnmárkku boazodoalus lea eahpedássedis dilis. Earret Buolbmát/Várjjat mii lea čadahan buvttadanrevolušuvnna ja doaibmá buriin badjelbáhcagiin. Boazolohku Kárášjogas ja 10 siskkit orohaga Guovdageainnus leat dan mañemus 30 jagis lihkadan gaskal historjjálaš buoremus ja heajumus dási, ja mii ain lea alit go dat boares dásit. Finnmárkku duoddara guohtonávkkástallan lea danne arvat eambo garrasit go ovdal. Eiseválddiid gozihanprográmma duodašta ahte jeagelšaddu Finnmárkku duoddaris lea arvat buoret go lei vurdojuvvon. Boazologu lassáneapmi 2000-logus mielddisbuktá goitge ahte guohtondilálašvuohta fas lea jođánit hedjoneame.

Mañnil NBRa gáibádusa, guorahallama ja ságastallama oaččuimet ođđa boazodoallolága 2007. Earret ceavzilvuođa, de čalmmustahtá dat lánka boazodoalu iežas ášahusaid ja proseassaid, muhto leat spiehkastatmearrádusat mat addet guovddáseiseválddiide vejolašvuođa mearridit badjel boazodoalloorgánaid. Eiseválddit leat dál geavahan dan ja leat álggahan bággonjuovvanproseassaid, vai unnidivčče boazologu. Balan ahte diet doaimmat bohtet botnjat ja baicca gozadit, go dan ahte ovddidit ealáhusa iežas dárbbášlaš proseassaid.

Oktasašresursadutkama bohtosat leat čielgasat: Leat resursageavaheaddjit ieža geat fertejit váldit ovddasvástádusa čoavdit iežaset váttisvuođaid. Eiseválddiid rolla ferte leat doarjut proseassaid mat huksejit ášahusaid ja čovdet váttisvuođaid.

Rávven ahte:

- (1) Eiseválddit ovddidit politihka, mii gáhtte boazodoalu doaibmaguovlluid ja deattuhit man man positiivvalaš lea go boazodoallu doalaha rabas eanadagaid ja biodiversitehta.
- (2) Konsultašuvdnaortnet adno eambo aktiivvalaččat vai ovddida dan geatnegahtton gulahallama boazosápmelaččaiguin, NBRain ja Sámedikkiin.
- (3) Eiseválddit fertejit Finnmárkku boazodollui ja boazodoalloorgánaide addit ráfi mearridit doaibmanjuolggadusaid ja dasto unnidit boazologu.
- (4) Sámi bargojovkku, maid Norgga Sámediggi lea jođihan, árvalii ođđa boazoguohtonkonvenšuvnna Ruotain. Dan ferte ohat ratifiserejuvvot, vai doaibmagoahtá jođáneamos lági mielde.
- (5) Eiseválddit fertejit hábmet boraspirepolitihka mii čielgaseappot vuhtiiváldá boazodoalu ja eará guohtoneana geavaheddjiid.

4.1 Álgu

Sámi statistihka guorahallanjoavku lea mu dáhtton čállit kapihttala boazodoallopolitihka birra. Hástalus lei dasto gávdat fáttá mii vuosttažettiin lea mávssolaš ja beroštahti sihke ealáhussii, sámi organisašuvnnaide ja sámi ja dáčča eiseválddiide. Dasto ferte maid leat fáddá man birra leat doarvái dieđut čállit. Čoavddus šattai čállit ceavzilvuoda birra, sihke go lea dat almmolaš mihttu boazodoalu ektui, nugo 2007 boazodoallolágas bohtá ovdan, muhto maiddá go lea mihttu mii lea guovddáš rolla gaskariikkalaš biras- ja ovdánahttinpolitihka birra, nugo dat lea ovdánan dan mañemus kvárta jahkečuodis. Fáddá lea earenoamáš beroštahti go ráddehusjulggastus 2013 geažuhii ahte áigot addit olggos stuoradiggedieđáhusa boazodoalu ceavzilvuoda birra. Ealáhusstatistihka mii bohtá ovdan Resursarehketdoalus ja Obbalašrehketdoalus, maid Boazodoallohálldahus¹ olggosaddá jahkásaččat, addá buori vuodu guorahallat máŋga beali dálá boazodoalu ceavzilvuoda hárrái.

Oaivvildan lea dárbbaslaš čujuhit ahte boazodoalu ceavzilvuoha, nugo politihkalaš ulbmilin, ii lean almmotge nu diehtelas. Daid mañemus jahkečuodiid leat boazosápmelaččat vásihan oalle dramáhtalaš molsašumiid našunálastáhta sámi- ja boazodoallopolitihkas. Celkojuvvon ulbmil Lappekodicillen (1751) lei dat «Lappiske Nations Conservation», ja ráddenvuohki mii ášahuvvui lei nugo oaivvilduvvon dovddus sámi iešhálldašeapmi našunálastáhtaid rámmaid siskkobealde. Dan mañemus oasis 1800-logus jorggihii diet oalát. Politihkalaš bargu sisttisdoalai rádjegiddemiid², orohatjuohkimiid, masa šattai oktasašovddasvástádus ja guođohangeatnegasvuoha eanandoalu ektui³, boazodoallogielddus⁴, dárkkisteaddji sámefálldiid⁵ ja dakkár buhtadustyránna, mii muhtin orohagain sáddii boazoeaiggádiid gefiidkássii (Fjellheim 2012). Dat vuosttaš Norgga-Ruota boazoguohtonkonvenšuvdna álggahuvvui 1919 ja mielddisbuvttii earenoamáš ollu gáržžideami Ruota boazosápmelaččaid guohtonriektái Norggas, earret eará Tromssa fylkka sulluin. Dat politihkalaš ulbmil boazodoalu ektui sáhtta gehčot dego *heaitihanulbmilin* ja celkui dáinna lágiin boazodoallolága mearrádusevttohusas:

Saalenge Flytlappernes Næring nyder Lovgivningens Beskyttelse, har den Følgelig Krav paa at bydes saadanne Vilkaar, at den kan bestaa. Men i og med dens Stilling som en historisk Overlevering, der ikke i ringe Grad virker som en Hemsko paa Udviklingen af bedre og formaalstjeneligere Samfundsinteresser, er Grænserne for dens Krav givne. Og disse Grænser maa etter Forholdets Natur blive vikende (Indredepartementet 1904).

Diet ulbmil, mii vuodduvuvvui dan nammii ahte boazodoallu lea dušše gillájeaddji/ gierdevaš ealáhus ja mii ferte addit saji eará beroštumiide, earenoamážiid eanandollui. Diet lei vuodđun dan vuosttaš riikaviidosaš boazodoalloláhkii mii mearriduvvui 1933 ja mii doaimmai gitta 1978 rádjái. Dat ovddit lámka, 1883 oktasašsámelámka ja dat vuosttaš Norgga-Ruota boazoguohtonkonvenšuvdna duvdilii Lappekodicillena eret ja álggahii oktasaččat odđa “vuodđolága”, mii guoskkahii boazosápmelaččaid ja stáhtaeseválddiid oktavuodaid, ja nu maiddá gaskal boazosápmelaččaid ja sin birrašiid, earenoamážiid boanddaid. Mañit

¹1980 rájes gohčoduvvui Boazodoallohálldahussan, mañemus jahkemolsašumi rájes ges Stáhta Boazodoallohálldahus, gitta 1.7.2014 rádjái go de rievddai namma Eanandoalldirektoráhtta, Boazodoalloossodat.

²Norga-Ruošša 1826, Norga- Suopma 1852 ja Ruotta-Suopma 1889

³1883 Oktasašsámilámka mii gustui Ruttii ja Norgii lullelis Finnmárkku

⁴Suohkaniin Lulli-Norggas mat eai lean mielde dain orohatjuohkimin

⁵1890-logus lullelis Finnmárkku, ja Finnmárkkus ges 1935 rájes.

politihkalaš historjá boazosápmelaččain lea ollu dan birra movt leat rahčan beassat eret baskkes ja vealaheaddji ásašusain, mat ásašuvvojedje birraiid ovddit jahkečuodimolsuma. Lea čájehuvvon ahte dát lei hui gáibideaddji. Sihke dat geográfalaš rámmat boazodoalus ja dat vuodđoprinsihpat lágas eai leat vel dál ge ollinge rievdaduvvon. Lea maiddái čájehuvvon ahte ollu dain ovdánemiin, maid leat vuoitán, leat maid áitojuvvon biddjot ruovttoluotta.

Go boazosápmelaččat nu garrasit vuortnuhuvvojedje ja báhkkehuvvojedje eanandoalu viidáneami dihte ja eiseválddiid reguleremiid dihte, de sii organiseregohte. Sii dolle vuosttaš riikkačoahkkima Troandimis 1917, muhto manai vel 30 jagi ovdal go ásaheedje bistevas riikaviidosas organisašuvnna; Norgga Boazosápmelaččaid Riikasearvi (NBR). Dat vuosttaš praktihkalaš bohtosat boazosápmelaččaid organisašuvdnarahčamis bohte easka loahpas 1960-logu, go de dohkkehuvvui boazodoallu eanandoalloaláhussan. Oktanaga dainna go stáhta ásašii fágaskuvlla, dutkanstašuvnna ja bagadallanbálvalusa, de mearridii Alimusriekti 1968 ahte boazodoalus lea guhkit áigge eanangeavaheami vuodul bággolonistanvuoigatvuodalaš suodjalus, seamma ládje go eananeaggáduššamis lea. Viidásit gulahallan vuodđuduvvui dan ala ahte NBR ja Eanandoalodepartemeanta vuolláičálle válđošiehtadusa boazodollui 1976. Diet reformma nannejuvvui ođđa boazodoallolágain 1978. Mávssoleamos politihkalaš ulbmiliin dain dokumeanttain lei ekonomalaš mihttu, mas galggai olahit buoremus lági mielde dietnasa ja eanemus lági mielde buvttadit bierggu. Seammás galggai luondduvuođu fuolahit ja kultuvrralaš ulbmilin ges lei gáhttet boazodoalu mávssolaš oassin sámi kultuvrras. Diet duppalreformma ođđa lágain ja válđošiehtadusain besse viimmat eret dan heaittihanmihtus.

Belohakkii oktanaga dainna, de šaddagodii viidát etnopolitihkalaš lihkadus, go Norgga Sámiid Riikasearvi ásašuvvui 1968. Birraiid 1980 álge viiddis miellačájeheami ja ákšuvnnat Alta-Guovdageainnu eanu vuodđudeami vuostá, mii rievddai birasáššis álgoálbmotáššis, dan vuodul go ledje guokte nealgudeami nuorra sápmelaččain Stuoradikki olggobealde. Diet šattai vuodđun ođđa sámpolitihkkii, mii maid dagahii vuodđolágarievdadeami(1988), Sámedikki ásaheami (1989) ja ahte Norga dohkkehii sápmelaččaid álgoálbmogiin (1990). Proseassa dassá go Finnmárkkuláhka mearriduvvui, de mielddisbuvttii dat 2005 šiehtadusa gaskal eiseválddiid ja Sámedikki, mii earret eará attii boazodollui konsultašuvdnarivttiid sihke politihkalaš rievdadusaid ja luonddu sisabahkkemiid ektui. Dat váikkuhii boazodoalloláhkii. Láhkalávdegottis ledje eanas oassi boazosápmelaččat, mas jodiheaddji lei luohhtevas olmmoš boazosápmelaččaid gaskas. Ođđa láhka mii mearriduvvui 2007, čalmmustahtá boazodoalu iežas reguleren dárbbuide ja dan árbevirolaš siidaásahusa, juoga mii lea guovddáš oassin lágas, ja mii lei duššindahkkon 1978 lágas. Orohagaide ges lea addon ovddasvástádus ieža muddet boazologu ja guohtoneanangeavaheami. Dieinna lea boazodoallu boahtán ovttá lávkki viidásit ja leat olahat válđdi boazodoallolágas.

Dán kapihttalas áiggun vuosttažettiin geahččat ceavzilvuoda doahpaga ja guorahallat movt dat meroštallo ja ipmirduvvo, ja viidásit ovdanbuktit eavttuid movt daid sáhtá árvvoštallat. Áiggun dasto dan atnit vuodđun, daid lohkomateriálaid vuodul mat leat gávdnomis, ja de guorahallat makkár dilis Norgga boazodoallu lea. Loahpas áiggun čoahkkáigeassit dán ja veardádallat boahtteáiggi vejolašvuodaid ja áitagiid.

4.2 Ceavzilvuoda eavttut

Ceavzilvuoda doaba šattai álbmogii dovddusin maŋŋil go Máilmmikommišuvdna biras ja ovdánahttima birra (Brundtlankommišuvdna) váldui atnui. Kommišuvdna ásahii ON go galge árvalit ovdánahttinstrategiijaid, mat sáhtte veahkehit čoavdit biras- ja geafivuodaváttisvuodaid máilmmis. Loahpparaporta “Min oktasaš boahtteáigi” olggosaddui 1987 ja mas geavahuvvui doaba ceavzilis ovdáneapmi. Dat válddáhala movt biras, ekonomii ja sosiála ovdáneapmi ledje čavgadit čadnon oktii. Váldosáhka raporttas lei ahte máilmmiservodat ferte heivehit iežas ja dahkat dan mii gáibiduvvo, vai sihkkarastá ceavzilis ovdáneami. Dat mearkkaša ahte *sihkkarastá vai dálá olbmuid dárbbut gokčojuvvot, nu ahte ii goarit boahttevaš buolvvaid, nu ahte eai oaččo gokčojuvvot iežaset dárbbuid.*

Diet doaba doahttaluvvui jođánit biraslihkadusas ja gaskariikkalaš ja sisriikkalaš politihkas. Dat stuora gaskariikkalaš biraskonferánsa, maid ON lágidii 1992 Rio de Janeiro Brasilas, lei stuora ávkin dasa. Dán konferánsas, gos eanas stáhtaovddasteaddjit oasálaste, mearriduvvojedje máŋga dehálaš konvenšuvdna (Dálkkádatkonvenšuvdna, Biologalaš máŋggabealatvuoda konvenšuvdna ja Agenda 21). Norggas bođii ceavzilvuodadoaba boazodoallopolitihkkii juo 1992 Stuoradiggedieđáhusas “Ceavzilis boazodoallu”. Stuoradiggedieđáhusa vuolggasaji ulbmil lei ahte ealahusa sáhtii ovdanbuktit golmmain mihtuin:

- (1) Buvttadanmihttu, celko ahte guohtonresurssat galget ávkkástallot eanemus lági mielde biebmobuvttadeapmái, almma heajudahttimis luondduvuođu.
- (2) Dienasmihttu, celko ahte boazobargit galget sihkkarastit dietnasa ja birgejumi seamma ládje go eará fidnojoavkkut, ja ahte sisaboadut galget juhkkot nu ahte addá ekonomalaš ceavzilis doaibmanovttadagaid. Dás lea eahpenjuolga beaktivuodagáibáduš boazoealahussii.
- (3) Kultuvrralašmihttu, celko ahte boazodoalus lea mearrideaddji mearkkašupmi sámi kultuvrra ovdáneamis. Dát lea dulkojuvvon dainna lágiin ahte seailluhit sámi kultuvrra sáhttá buoremusat olahit go stuorimus lági mielde lea boazobargiálmot, mii mearkkaša ahte eanemus lági mielde boazobargiin lea sámi duogáš.

Diet golbma mihtu jorgaluvvojedje ceavzilvuodadiskurssas ja gohčoduvvo ekologalaš, ekonomalaš ja kultuvrralaš ceavzilvuohthan. Diet leat maid doahpagat maid gávdnat dálá boazodoallogálas. 2007 boazodoallogálas § 1 (Lága ulbmil) daddjo earret eará.:

”Sámi boazoguohtonguovllus galgá láhka heivehit ekologalaš, ekonomalaš ja kultuvrralaš ceavzilis boazodoalu, man vuodđu lea sámi kultuvra, árbevierru ja vierut galget leat ávkin alces boazodoalloálbmogii ja muđui servodahkii. Go dieid mihtuid galgá olahit, de galgá láhka addit vuoddu ulbmilaš organiseremii ja hálddašepmái boazodoalus. Boazodoallu galgá seailluhuvvot mávssolaš vuodđun sámi kultuvrii ja servodateallimii.

Olggobealde daid sámi boazoguohtonguovlluin galgá láhka láchit dili vai ávkkástallat ekologalaččat ja ekonomalaččat boazoguohtonresurssaid báikkálaš kultuvrra ja árbevieru vuoddu mielde dain guovlluin gosa lea addon lohpi doaimmahit boazodoalu njuolggadusaid mielde § 8.”

Áigumušat leat čielgasat. Boazodoalus galgá leat sihke ekologalaš, ekonomalaš ja kultuvrralaš *ceavzilvuohhta*. Go galgá áigumušain olahit praktihkalaš politihkkii, de fertet vástidit muhtin gažaldagaid nugo:

- (1) *Makkár fáktorat váikkuhit ceavzilvuhtii, ja movt dat doibmet ovttas?*
- (2) *Movt mii sáhttit veardidit dahje mihtidit, dahje man ceavzil lea boazodoallu, dahje man guvlui ceavzilvuohhta ovdána?*

Diet leat gažaldagat fahihttavástádusa haga, muhto lean gávdnan guokte vuolggasaji. Bajit dásis gávdnojit ávkkálaš lahkoneamit gaskariikkalaš oktasašresursadutkama siskkobealde (Ostrom 1990, Ostrom et al. 1994). Eambo konkrehta dásis lea Eanandoallo- ja biebmodepartemeanta (EBD) (2008) ráhkadan sierra indikáhtoriid/dovdomearkkaid, mat addet buori vuolggasaji go galgá veardidit ekologalaš ceavzilvuoda. Daid eará ceavzilvuodadimenšuvnna eavttuide eai leat sierra eavttut, nu ahte dás fertet veardidit árvvu mielde.

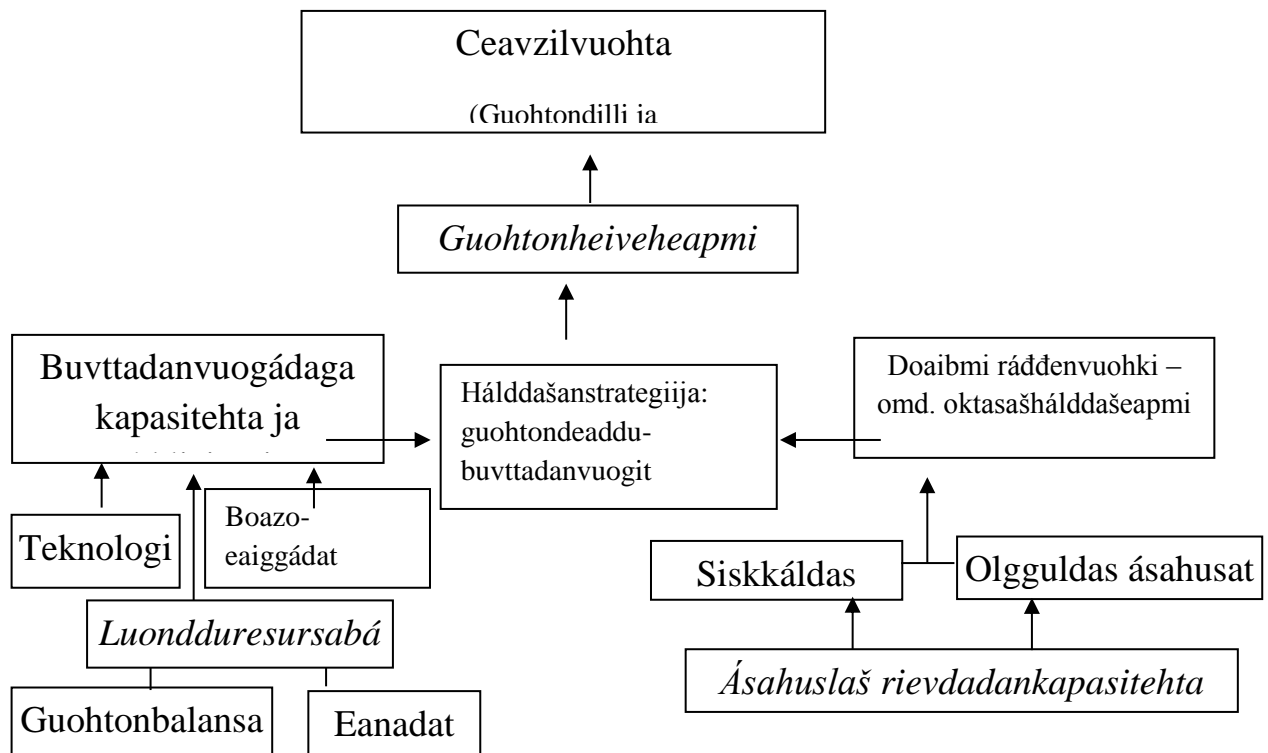
4.2.1 Ceavzilvuodaguorahallan

Lahkoneamit mat leat vižžon oktasašresursadutkamis, leaba Riseth ja Vatn (2009) ráhkadan rámmavuogádaga mainna guorahallá boazodoalu ceavzilvuoda, geahča govus 4.1. Diet rámmavuogádat geavahuvvui guorahallat manne Oarje-Finnmárkku ja Trøndelag-guovlluid boazodoallu, vaikko lei ge oktasaš sisriikkalaš boazodoallopolutihkka, 1980-logus ovdánii hui goabbat ládje (Riseth, 2009). Danielsen ja Riseth (2010) leaba maid geavahan seamma rámmavuogádaga guorahallat eavttuid Trollheimen boazodoalus.

Rámmavuogádat lea huksejuvvon dan ektui *man ceavzil eanangeavaheapmi lea, boahhtá das man bures buvttadanvuogádagat ja ásahus vuogádagat heivejit oktii*. Hálldahusstrategiijat ovttaskas boazodoallái ja siidii ovddiduvvo dásedit gaskal *stivrendárbbu*, maid buvttadanvuogádat lea hábmen, ja *stivrenkapasitehta* dan duohta⁶ ráddenvuogi ektui. Nugo ipmirduvvon, de eahpeceavzilis heiveheamit bohtet jáhkkimis šaddat, jus lea unnán stivrenkapasitehta dárbbu ektui mii lea. Mávssoleamos oasis buvttadanvuogádagas leat luondduriggodagat, boazoeaiggádat ja teknologijja, ja dat váldooasit stivrenráddenvuogis ges leat siskkáldas (sámi) ásahusat ja stuora servodaga ásahusat (politihkka, lánkaásahusat ja márkanaht). Dat mávssoleamos hálldašanstrategiijat gustojit buvttadanvuogádagaide (teknologijja ja eallostruktuorra), eanangeavaheapmái ja guohtoneddui (boazolohku areálaovttadaga ektui). Makkár hálldašanstrategijja boazoeaiggát vállje, mielddisbuktá guohtonheiveheami. Man ceavzil lea heiveheapmi, dan sáhtta árvvoštallat daid eavttuid vuodul makkár iešguđet lágan aspeavttat/oainnut leat dan heiveheamis; ekologalaš, ekonomalaš ja kultuvrralaš.

⁶Geavahan sáni *duohtavuodas*, vai deattuhan mávssolašvuoda das ahte leat diet oasis ráddenvuogádagas (mearrádušvuogádagas) mat duohtavuodas doibmet, dahje leat dat mearrádušat maid mielde dábálaččat barget. Čállojuvvon njuolggadusat maid mielde eai bargga, das lea ráddjejuvvon mearkkašupmi.

Govus 4.1 Buvttadan- ja ášahuslašvuogádat (Riseth ja Vatn čállosa mielde, 2009:91)

Buvttadanvuogádat: *Stivrendárbu*

Ášahuslaš vuogádat: *Stivrenkapasitehta*

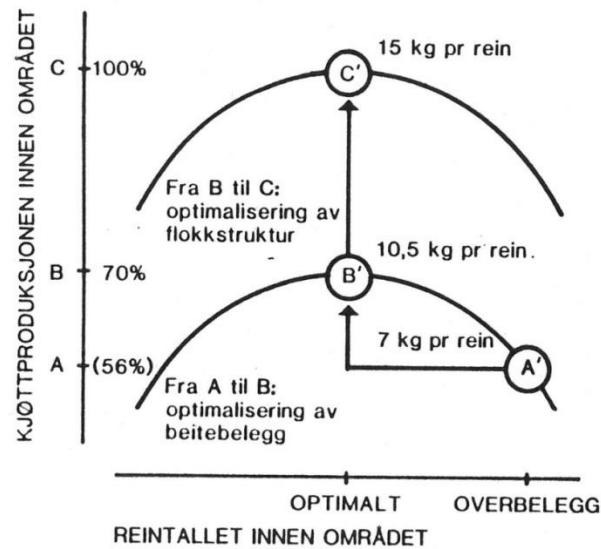
Okta rámmavuogádat ii leat bienasta bitnii málle. Livčče rievttabut dadjat ahte dat lea dakkár guorahallanskovvi, mii muitala movt dehálaš fáktorat sohpet oktii dahje váikkuhit nubbi nubái. Okta ovdamearka sáhtá čájehit movt rámmavuogádaga sáhtá atnit ovttá guorahallamis.

Loahpageahčen 1960-logu álggii teknihkalaš revolušuvdna boazodoalus. Álggos lei oahpásmuvvan ja dasto leavvagohte muohtaskohterat, eambo biilavuodjin, ATV ja veaháš vel helikopter nai. Moatti logi jagis rievddai dilli olbmuid ja eelliid deahkkefámuin dasa ahte dárbbášišgohte mohtorfámuin ja fossiila energiija. Seammás go diet rievdadii birra gaskavuodaid ja eambo vejolašvuotta šattai stivret ealu unnit olmmošlaš návccaiguin, de dat maid mielddisbuvttii dramáhtalaš gollolassáneami. Movt daid ges galggai gokčat? Eambo bohccuid? Eambo buvttadanmunni juohke bohcco nammii? Eará sisaboadut? Iešgudetlágan vástádušat addet vuodu iešgudetlágan hálddašanstrategiijai. Dien namuhuvvon guorahallamis adnui rámmavuogádat identifiseret oktasaš čilgehusaid mat fátmastit sihke luondduresursafáktoriid ja historjjálaš fáktoriid ášahuslaš olis (Riseth ja Vatn, 2009).

4.2.2 Ceavzilvuoda guorahallan

Go ceavzilvuoda galgá guorahallat, de leat sohppojuvvon eavttut ekologalaš ceavzilvuhtii (geahča teakstaboksa 2). Jus galgá ipmirdit logihka dain eavttuin, de lea dárbbášlaš dovdat dan teorehtalaš duogáža daidda eavttuide.

Govus 4.2 Buvttadeapmi ja boazolohku (Kosmo ja Lenvik 1985:24)

Teoriija lea šaddan dovddusin Plassjemálle namahusain (Lenvik 1989) ja mii prinsihpalaččat galgá duppaliid optimaliseret (geahča govus 2). Álggos optimalisere guohtondeattu, dasto optimalisere eallostruktuorra alla njiñnelas loguin ja miessevuovdimiin. Dien vuogi mielde sáhtá duppalastit buvttadeami dan ektui go galgá heivehit alla guohtondeattu. Árbevirolaš eallostruktuorra leat varrásat dahje varihat⁷ vuovdinboazun.

Ekonomalaš ja kultuvrralaš ceavzilvuhtii eai gávdno diekkár sullásaš eavttut. Riikarevišuvdna (2012) lea cuiggodan EBD (Eanadoallo- ja biebmodepartemeanta) go eai leat mearridan diekkár eavttuid daid eará oassemihhtomeriide ja oidnet danne ahte departemeantas “*váilot dehálaš eavttut go galgá oažžut dieđuid movt joksat mihtuid ja mii maid lea relevánta stivreninformašuvdnan*” (Riikarevišuvdna 2012:10). Go diekkár eavttut eai gávdno daid eará oassemihhtomeriide de mu vuolggasadji šaddá eambo lahkoneapmin; rámmavuogádat govus 1 ja hábmenprinsihpat maid čájehan teakstaboksa 1.

Luondduvuođduduvvon doaimmas bohtá ekologalaš ceavzilvuhta leat guovddážis. Go galgá leat ekonomalaš ceavzilvuhta boazodoalus, de ferte maid leat ekologalaš ceavzilvuhta. Dasa lassin bohtet buvttadeapmi, vahátdássi, gollodássi, juohkin ja doarjjadássi leat deháleamos fáktorat ekonomalaš ceavzilvuhtii. Áiggun guoskkahit dieid čuoggáid, muhto váldofokus bohtá leat ekologalaš ceavzilvuhta ja maid stuora oassin min digaštallamis čatnasa ekonomalaš dilálašvuođaide go galgá guorahallat ekologalaš ceavzilvuoda.

⁷ Beannotjahkásaš varis boazu

Teakstaboksa 1. Hábmenprinsihpat

- (1) *Resursa ferte čielgasit ráddjejuvvon*
- (2) *Doaibmanjuolggadusat fertejit bures heivehuvvon báikkálaš dárbbuide ja eavttuide.*
- (3) *Persovnnat geaidda njuolggadusat gusket, sáhttet dábálaččat leat mielde rievdadeamis daid.*
- (4) *Eiseválddit fertejit dohkkehit ahte báikkálašservodaga miellahtuin (resursageavaheaddjiin) lea riekti ráhkadit alceseseaset njuolggadusaid.*
- (5) *Ferte ráhkaduvvot vuogádat mii bearráigeahččá miellahtuid láhttema (nugo resursageavaheaddjin).*
- (6) *Ferte gávdnot vuogádat mas leat ráddjejuvvon ránggáštusat (jus rihkku njuolggadusaid).*
- (7) *Servodatmiellahtuin galgá leat dakkár mekanisma mainna lea vejolašvuohta čoavdit riidduid.*
- (8) *Mánggádasatvuogádagain – gos lea resursaváldin ja –váráiduhttin, bearráigeahčču ja ránggášteamat, riidočoavdin ja eará stivrenaktivitehtat leat organiserejuvvon mángga dásis, dain fertejit leat njuolggadusat juohke dásis (Ostrom 1990:90–92, mu jorgalepmi leat dat mat leat ruođuid sisa čállon).*

Dat kultuvrralaš ceavzilvuohta soaitá leat dat dimenšuvdna maid lea váddáseamos doaimmahit, muhto áiggun namuhit ahte diet ipmárdus goit čatnasa báikkálaš sámi árbevrrui, árvvusatnit ja gudnejahtit boazosápmelaččaid árbejuvvon čehppodaga ja váttisvuođačoavdinstrategiijaid, ja maiddái movt doalahit boazodoalu dan viidodagas mii addá vuođu ealli sámi báikkálašservodahkii. Dan ektui oainnán ahte eambo iešstivrejupmi, mii eaktuduvvo 2007 boazodoallolágas, lea hui dehálaš oassi go galgá vuhtiiváldit dien dimenšuvnna/ipmárdusa.

Earret dien de áiggun namuhit ahte diet golbma namuhuvvon ceavzilvuođa dimenšuvnna maiddái eaktudit dássedisvuođa ja vuorddehahttivuođa stivrenvuogádagas, dain ásahuslaš ortnegiin. Dan ferte dahkat vai vuhtiiváldá dan namuhuvvon iešstivrenoainnu. Danne áiggun ovdanbuktit daid nu gohčoduvvon nanu oktasašresursaásahusaid hábmenprinsihpaid, ja geavahit daid vuolggasadjin.

4.2.2.1 Hábmenprinsihpat

Okta guovddáš fuomášupmi oktasašresursa-dutkamis lea movt dovdat oktasašresursaásahusaid nanu ja guhkilmas hábmenprinsihpaid. Diet prinsihpat leat namuhuvvon teakstaboksa 1. Prinsihpat almmustuvvo vaikko man ollu empiralaš dutkosiid bokte viidát máilmmis, ahte movt stivret oktasašressaid. Dutkosiin bohtá ovdán guohtonvuogádagat, čáhccenrusttegat, vuovddit, báikkálaš guolásteamat jna. Oktasaš diein dutkosiin lei ahte dat guoskkahedje hui ollu geavaheaddjiid, ja ahte vuogádagaid stivrejedje ieža. Dutkan čájehii ahte leat hui stuora erohusat makkár konkrehtalaš njuolggadusaid geavahuvvojit vuogádagain, mat leat čájehuvvon ceavzilin guhkit áigge badjel. Nuppe dáfus ii lean makkárga earenoamáš njuolggadusaid mainna lihkestuvvama sáhtii čatnat oktii. Dušše mañnil go lea geahčadan dan viiddis mánggabealátvuođa nanu vuogádagain, lei vejolaš identifiseret obbalaš prinsihpaid, mat orro gullame daid nanu ásahusaid vuollái.

Teakstaboksa 2 Ceavzilvuoda dovdomearkkat

- *Areála dain iešguđet jagi áigodaga guhtoneatnamiin.*
- *Válddahallan guhtoneatnamiid dilis ja makkár doaibman dilli lea.*
- *Gaskamearálaš njuovvandeattut daid iešguđet agi- ja sohkaallekategoriijain. Ealli bohccuid deattuid sáhtá geavahit go dárbbása.*
- *Biergobuvttadeapmi, galle kilo biergu lea buvttaduvvon juohke bohcco nammii gidđa ealu ektui.*
- *Miesseproseanta dássedisvuohta, man ollu miesit leat čakčat.*
- *Ovdalaš vásáhusat boazologus, mii lea čájehuvvon ahte šaddet buorit deattut, buorre biergobuvttadeapmi ja buorre miessešaddu. Daid sáhtá atnit jus dárbbása.*
- *Eará boazodoallofágalaš árvoštallamat vurdojuvvon ealu vuoimmi ja dili ektui.*

Čájehuvvo maid ahte čuovvovaš norpmat fertet joksat ekologalaš ceavzilis boazologus:

Gaskamearálaš njuovvandeattut

- **Miessi:** 17 – 19 kg
- **Varit:** 25 – 27 kg
- **Njijjelasat:** 27 – 29 kg

- **Gaskamearálaš biergobuvttadeapmi: 8 -9 kg juohke bohcco nammii gidđaealu ektui**
- **Miesseproseanta variašuvdna juohke jagis čakčat: 10 – 15 %**

Dat gávccii identifiserejuvvon prinsihpa (fáktora) ledje dat mat gávdnodje dain eanas nanu ášahusain, muhto dain váilo vuogádagat, maiguin de manai hejot. Prinsihpat leat oalgguhan

geahččat viidasit dutkamiid, ja lea oidnojuvvon hui heivvolažžan dutkamiidda unnit ja homogena vuogádagaid. Áiggun čujuhit earenoamážiid (3), (4), (5) ja (7), go dat buohkat barget dan badjeli ahte konkretiseret iešstivrendimenšuvnna báikkálaš resursahálldašeamis, juoga mii maid lea okta dain deháleamos áššiin dan ođđa 2007 Boazodoallofágas.

Dasto áiggun ovdanbuktit daid ekologalaš ceavzilvuoda eavttuid.

4.2.2.2 Ceavzilvuoda dovdomearkkat

Go ođđa boazodoallofágalaš doaibmagodii geassemánu 15. beaivvi 2007, de válljii Eanandoallo- ja biebmodepartemeanta (EBD) bargojoavkku ođđajagimánus 2008. Bargojoavkkus ledje mielde áirasat boazodoalus, dutkamis ja hálldahusas. Sii árvaldje eavttuid mat adnojit prosessii mearridit ekologalaš ceavzilis boazologu. Bargojoavkkus lei čuovvovaš mandáhtta:

”Ođđa lága mielde addo boazodollui alcces ovddasvástáduš mearridit alimus boazologu dan olis go galget hábmet ieža orohakkii doaibmanjuolggadusaid. Doaibmanjuolggadusat galget sihkarastit vai ekologalaš ceavzilvuodain ávkkástallá guhtonresurssaid. Orohatstivrras galget iešheanálaččat čielggadit doaibman ja guhtun árvoštallamiid, mat galget leat vuodđun dan mearriduvvon boazolahkui. Orohatstivrra mearráduš sáddejuvvo de loahpalaš dohkkeheapmái Boazodoallostivrii. Bargojoavku galgá árvalit eavttuid/indikáhtoriid, mat galget doaibmat bagadeaddji momeantalistun ja doarjjan orohatstivrraide ja eiseválddiide go galget mearridit alimus boazologu. Ferte deattuhuvvot ahte eavttut/indikáhtorat eai galgga leat ođđa vuohki movt mearridit boazologu eiseválddiid bealis.”

Bargojoavkku váldokonklusuvdna lei ahte *bohcco vuoibmi lea dat buoremus indikáhtor dasa jus boazolohku lea heivehuvvon resursavuđđui*. Danne árvaledje eavttuid mat čatnasedje bohcco vuoibmái go galgá mearridit mii lea ekologalaš heivehuvvon boazolohku orohagaide ja maiddái ahte boazodoalu eambbo kvalitatiiva árvoštallamat bohcco vuoimmi ektui galget geavahuvvot veahkkin indikáhtoriidda. Maŋŋil gulaskuddanáigodaga ráhkaduvvui ráva ealáhussii ja eiseválddiide, go galge mearridit boazologu juohke orohahkii. Bargojoavkku rapportta vuodul ráhkaduvvui “Ráva go galgá mearridit ekologalaš ceavzilis boazologu”, mii olggosaddui juovlamánus 2008 (EBD, 2008). Dat mii rávvaga vuodul galgá leat mielde árvoštallamis, go mearrida ekologalaš ceavzilis boazologu, lea čállon teakstaboksa 2.

Boazologu ákkastallamis ja stivrenorgánaid boazologu árvoštallamis galgá viidásit geahččat makkár deattut ja buvttadeapmi lea leamaš 5 jagi áigodagas, ja movt vuordá ovdánit dainna boazologuin maid árvalit boazologu eavttuid mielde positiivvalaš dahje negatiivvalaš guvlui. Maŋŋil go boazolohku lea mearriduvvon, de galgá norpmaid ovdáneami čuovvut golmma jagi badjel ja jahkásaš rievddadeapmi galgá almmuhuvvot orohagaid jahkediedáhusain. Stivrenorgánat galget sáhttit čuovvut mielde movt orohagat barget dan badjelii ahte doalahit dahje olahit ekologalaš ceavzilis resursahálddašeami, dainna boazologuin mii lea mearriduvvon.

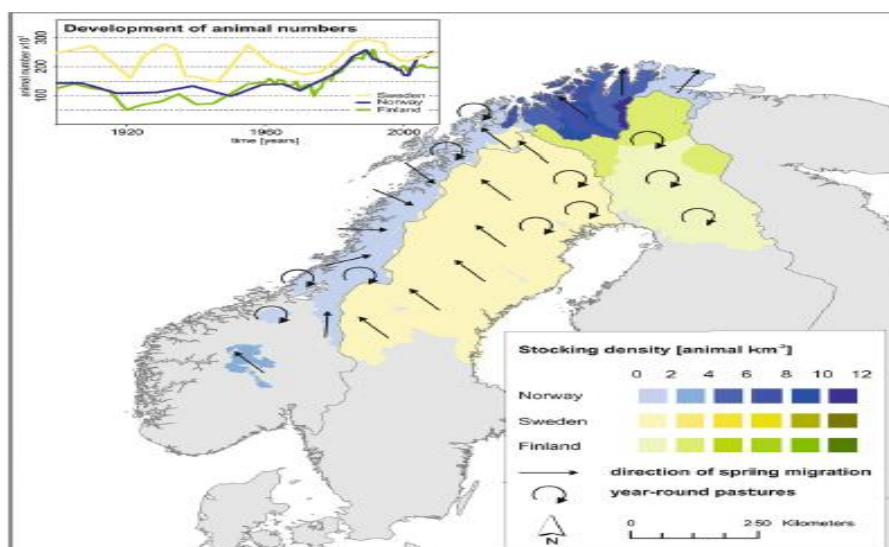
4.3 Dálá dilálašvuohta

Go galgá ipmirdit boazodoalu heivehaneavttuid, de dárbašit čielga dieđuid boazodoalu luonddugeografiijas. Maŋŋil dan čielggadeami áiggun mitalit guovlluid mielde ealáhusekonomalaš dieđuid, mii galgá leat vuolggasadjin ceavzilvuodaguorahallamis.

4.3.1 Luonddugeografija

Dálkkádat ja geologiija oktii leat luonddugeográfalaš vuodđun bohcco dilis eanadaga ektui ja dan maŋŋil ges boazodoalu doaibmanmálla go guoská daid jahkásaš johtalemiid gaskal áigodaga guohtoneatnamiin, earenoamážiid dálve- ja geasseorohagain.

Govus 4.3 Doaibmanmálla, boazolohku ja guohtondeaddu Fennoskandias (Pape & Löffler 2012)

Go galgá ipmirdit dan logihka Norgga doaimmanmálles, de ferte geahččat obbalaš sámi ja fennoskandialaš geahčastagas. Historjjálaččat ja guohtonekologalaččat leat dat lunddolaš geasseorohagat dain guovlluin, maiddá Ruota ja Suoma geasseorohagat, Tromssa ja Finnmárkku rittu guvlui, go daid álgo málliid leat sihke rádjegiddemat ja boazoguohtonkonvenšuvnnat ráddjen. Guovllut mat dál geavahuvvojit geasseorohahkan leat ovdamearka dihte ovdalaš čakčaorohagat.

Váldooasit ja logihkka dálá doaimmanmálles Fennoskandias bohtá ovdan govus 3. Nugo govus čájeha, de lea Norgga boazodoallu vuodđuduvvon guhkit áigodat johtalemiide ja oalle bures sajáiduvvan birrajagi guohtumiidda. Sáhttit mearkašit ahte visot njuolat mat govvidit giđđajohtima guovllu čujuhit váriide. Eanas dain váriin leat Skandiat (maiddá gohčoduvvon Kjølén), hárijit mat vuodđudit ráji gaskal Norgga ja Ruota ja mas Skandinavia namma lea bohtán. Gaskal Tromssa ja Finnmárkku manná várreráidu eambo meara bealde. Johtalemit várreráiddu guvlui manná sihke nuorttabealde ja oarjjabealde. Fosenis gitta Tromsii lea mis riddoguvllo boazodoallu, mii lea vuodđuduvvon dan ektui ahte dálveorohagain ii leat bastevas muohta dahje jiekŋun. Sáhttit maid mearkašit ahte boazodoallu Finnmárkkus, nugo lea eanas Ruotas ja Hedemárkkus/Lulli-Trøndelagas maid, de lea dain guovlluin ollesáigge johtáleaddji boazodoallu, gos leat guhkit johtolagat ja kontinentála⁸ dálveguohtumat. Eanas birrajagi boazodoallu Norggas lea vuodđuduvvon lagasvuhtii merrii, guovlluide gos iešguđetlágan dálkkádatguovllut molsašuvvet, go de leat iešguđetlágan dálveguohtumat. Lulimus boazodoallu Hedemárkkus sulastahtá ges vuovdeboazodoalu Ruotas ja Suomas.

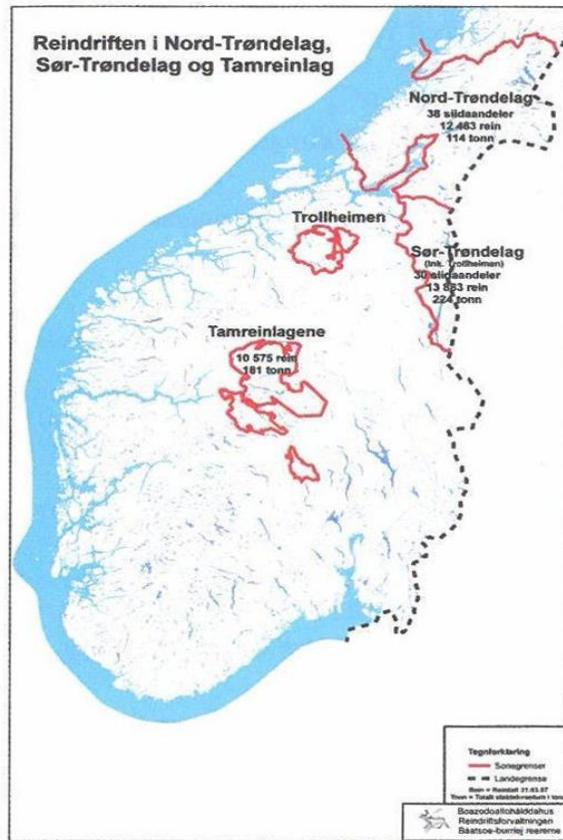
4.3.2. Ealáhusekonomalaš oppalašgovva

Dat oppalašgovva vuodustuvvo dan guokte jahkasaš almmuheami Boazodoallohálddahas; Resursarehketdoallu boazoealáhusas ja Obbalašrehketdoallu boazoealáhusas. Resursarehketdoallu lea jahkasaš raporta ealáhusa resursadili birra ja stuora oassi lea huksejuvvon boazoeaiggádiid iežaset dieđihuvvon dieđuid vuodul. Obbalaš rehketdoallu lea jahkasaš raporta ekonomalaš dili birra ealáhusas ja olggosaddo seagáš áššáiosolaččain Ekonomalaš lánveggottis, mii lea vuodđomateriála boazodoallošiehtadallamiidda. Dát ealáhusekonomalaš ovdanbuktin lea čállon guovddáš dieđuid vuodul, mat eanas čájehuvvojit tabeallaid mielde. Statistihkka mii almmuhuvvo ii leat áibbas ollislaš. Veaháš danne go dieđut eai leat registrerejuvvon ja veaháš danne go logut mat gávdnojit, daid ii sáhte buhtastahtit. Čuovun dan almmolaš guovlojuogu ja lean välljen álgit lulde.

⁸ Goike ja galbma dálvvit

Govus 4.4 Boazodoallu Lulli-Norggas ja Trøndelagas

(Ekonomalaš lávdegoddi 2013:151)⁹

4.3.2.1 Boazosearvvit Lulli-Norggas

Boazosearvvit doaimmahit boazodoalu lulli-Norgga várregiliin. Boazoserviin lea guhkes historjá, duodaštuvvon gitta 1780-jagiide maŋos (Bitustøyl 2013). Dál leat dušše njeallje vel báhcán Jotunheimenii, mii lea dat váldoguvlu. Ovdal gal doaimmahedje ealáhusa viiddis guovlluin dain guovddáš lulli-Norgga váriin.

«Den langt viktigaste perioden for tamreindrifta var perioden etter 1880, og i mange område, t.d. Hardangervidda, fram til midten av 1950-talet, i Setesdal så seint som til 1979 og Hol i Hallingdal til 1982» (op. cit.:60).

« Dat deháleamos áigodat boazodollui lei áigodagas maŋŋil 1880, ja mángga guovllus, oassi Hardangerduoddaris, gitta gaskamuddui 1950-lohkui, Setesdalas nu maŋŋit go 1979 ja Holas Hallingdalas gitta 1982 rádjái» (op. cit.:60).

Ealáhus doaimmahuvvo stáhta oktasašmeahcis, muhtimat maiddá searveopmodagain ja priváhta eatnamiin. Formálalaččat doaimmahuvvo ealáhus EBD konsešuvnnain boazodoallolága vuodul

⁹ Čálii gihta ahte lea ožžon lobi Eanadoaludirektoráhtas geavahit govvosii “Ressursregnskapet og Totalregnskapet”

Tabealla 4.1 Boazolohku, eallostruktuvra ja vahágat. Boazosearvvit.
(Boazodoallohálddahus 1981-1991, Boazodoallohálddahus 2001-2014)

	1981	1991	2001	2005	2010	2013
Boazolohku	9129	9736	12269	12159	10465	10856
Njiñjelaslohku(%)	70	71	72	74	74	77
Miessešaddu (%) ¹	-	91	86	88	81	90
Vahát%-rávis bohccot	-	-	-	2	4	1
Vahát%-miesit ²	-	-	4	-	10	5

¹) miesit čakčat (mañnil vahága), ²) riegáduvvon misiin

Tabealla 4.1 čájeha boazoservviin leat hui dássedis boazologut ja alla njiñjelaslohku. Go eaktuda ahte njiñjelasat leat doarvái lossadat¹⁰, de mearkkaša dat ahte eallostruktuvra lea hui buvttadeaddji. Go leat nu ollu njiñjelasat, de mearkkaša ahte riegádit ollu miesit. Miessevahágat leat maid unnán, mii mearkkaša ahte njiñjelasain leat ollu miesit ain čakčat.

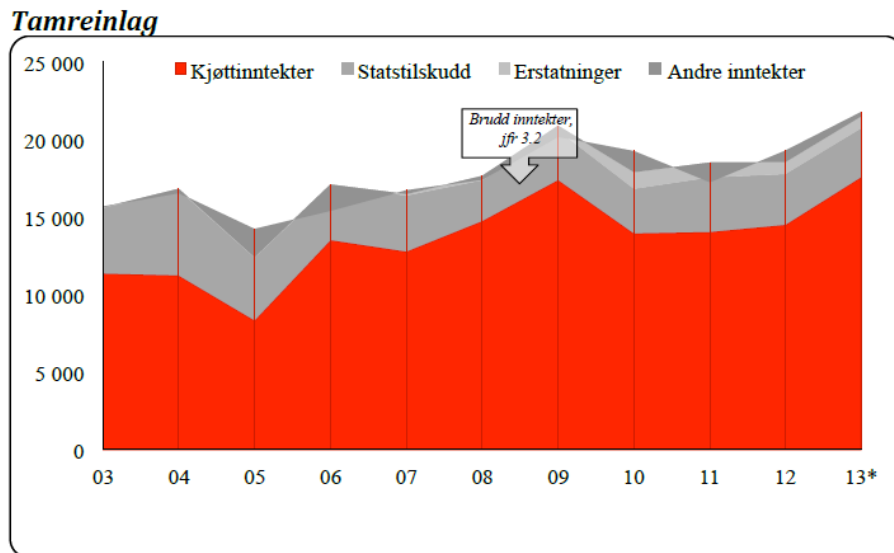
Tabealla 4.2 Njuovvanbohccot, buvttadanmunni ja njuovvandeattut.
Boazosearvvit. (Boazodoallohálddahus 1981-1991, Boazodoallohálddahus 2001-2014)

	1981	1991	2001	2005	2010	2013
Njuovvanproseanta	50	63	61	62	58	58
Njuovvanbohccot juohke ealihanbohcco nammii	-	-	17,0	17,1	16,3	18,0
Buvttadeapmi juohke ealihanbohcco nammii	-	-	-	17,1	15,7	18,6
Gaskamearálaš njuovvandeaddu, kg						
-njiñjelas (>2 jagi)	-	-	37,7	37,0	37,0	40,0
-varis 1-2 jahkášaš	-	-	39,5	37,0	37,0	43,4
-miessi	-	20	23,4	24,4	24,4	26,1

¹⁰ Eaktuda eallibohcco deaddu lea 70 kg (njuovvandeaddu 35 kg), de dábálaččat lea juohke njiñjelasas miessi (Lenvik 1989)

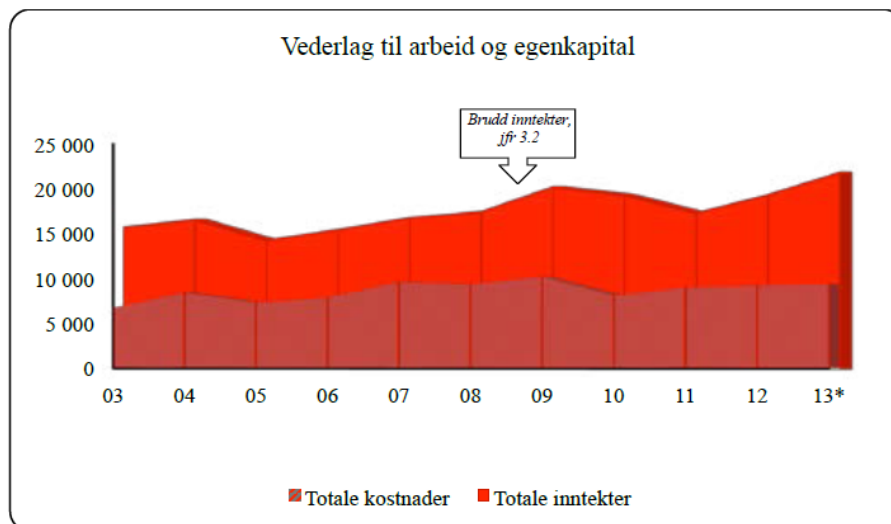
Boazosearvvit lea dan guovlu Norggas, gos buot eanemus buvttadit. Njuovvanproseanta lea hui allat ja njuovvandeattut leat maid ollu eambo go eavttut mat leat bájuhuvvon teakstaboksa 2. Oaidnit maid ahte vaháгат leat unnán. Govus 4.5 ja 4.6 čájehit daid sisaboáduid dan mañemus logi jagis.

Govus 4.5 Sisaboáduid boazoservviin 2003-13 (Ekonomalaš lávdegoddi 2013:135)¹¹

Govus 4.5 čájeha ahte biergosisaboáduid leat eanemus, muhto ahte stáhtadoarjagat maid leat dássedis ja stuora oassin sisaboáduin.

Govus 4.6 Sisaboáduid, golut ja badjelbáza boazoservviin 2003-13 (Ekonomalaš lávdegoddi 2013:136)

Govus 4.6 čájeha stuora ja veahá badjelbáza lassáneami olles áigodagas.

¹¹ Govvosat mas lea boksa gos čuočču “brudd inntekter” ja daid govvosat mat bohtet mañjil dás lea vižžon Totalregnskapet, sivva dása lea go čájehuvvo Økonomisk utvalg (2013:8-9) mii čilge ahte lei boasttuvuođat rapporteremis njuovaheaddjis áigodagas 2006-09 lea sisaboáhtu biergus de ii sáhte dán áigodagas áibbas dohtastaddit daid, daid jagit das mañjelis.

4.3.2.2 Lulli-Trøndelaga/ Hedemárkku boazodoalloguovlu

Lulli-Trøndelaga/Hedemárkku boazodoalloguovlui gullet golbma boazoorohaga dán ásahuvvon boazodoalloguovllus, mas guoktásis lea oktasaš dálveorohat, guovllus lahka Femundena gitta Stjördalii oktan Trollheimeniin, gos doaimmahuvvo ealáhus earenoamáš riektivuoduin, eambo oarjelis.

Tabealla 4.3 Olbmot, boazolohku, eallostruktuorra ja vaháat. Lulli-Trøndelaga/Hedemárku. (Boazodoallohálldahus 1981-1991, Boazodoallohálldahus 2001-2014)

	Eará	1981	1991	2001	2005	2010	2013
Siidaosit	-	28	33	30	30	30	30
Olbmot	-	97	125	150	151	154	150
Boazolohku	13600	13345	14616	13015	13429	13805	12977
Njiŋnelaslohku (%)	-	69	74	78			77
Miessešaddu (%)	-	-	79	80	76	76	75
Vahát%-rávis bohccot	-	-	-	5	7	6	5
Vahát%-miesit	-	-	-	14	-	21	20

Tabealla 4.3 čájeha guovllus lea dássedis boazolohku, alla njiŋnelaslohku ja alla miessešaddu, mii lea veahá njiedjan guhkit áigge badjel. Diet čatnasa dasa go miessevaháat maid lassánit. Vahátdássi guovllus lea mihá eambo go boazoserviin.

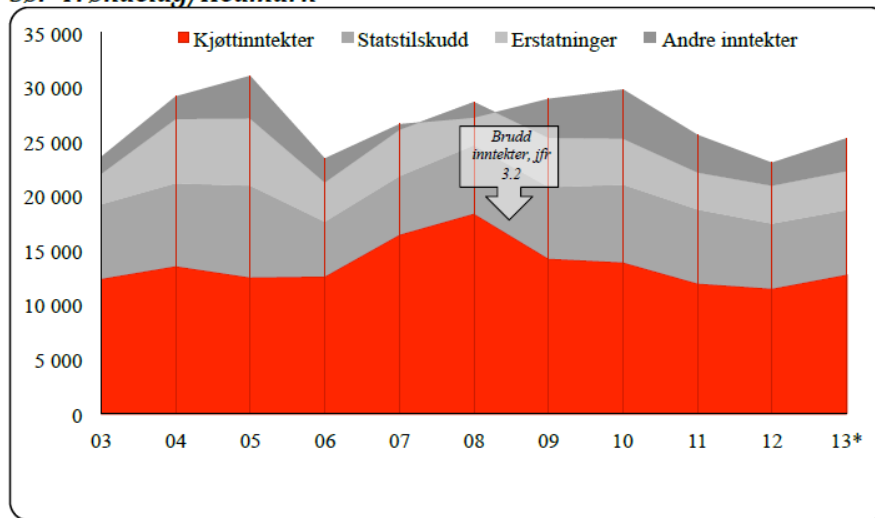
Tabealla 4.4 Njuovvanbohccot, buvttadanmunni ja njuovvandeattut. Lulli-Trøndelaga/ Hedemárku (Boazodoallohálldahus 1981-1991, Boazodoallohálldahus 2001-2014)

	1981	1991	2001	2005	2010	2013
Njuovvanproseanta	53	63	58	53	45	52
Njuovvanbohccot, kg juohke eallibohcco nammii	-	-	15,0	12,7	11,7	13,5
Buvttadeapmi, kg juohke eallibohcco nammii	-	13,6	14,3	12,9	11,9	12,0
Gaskamearálaš njuovvandeaddu, kg						
-njiŋnelas (>2 jagi)	-	-	33,6	31,8	34,8	33,0
-varis 1-2 jagi	-	-	33,6	32,0	34,2	33,9
-miessi	-	20,2	22,1	21,5	22,1	21,2

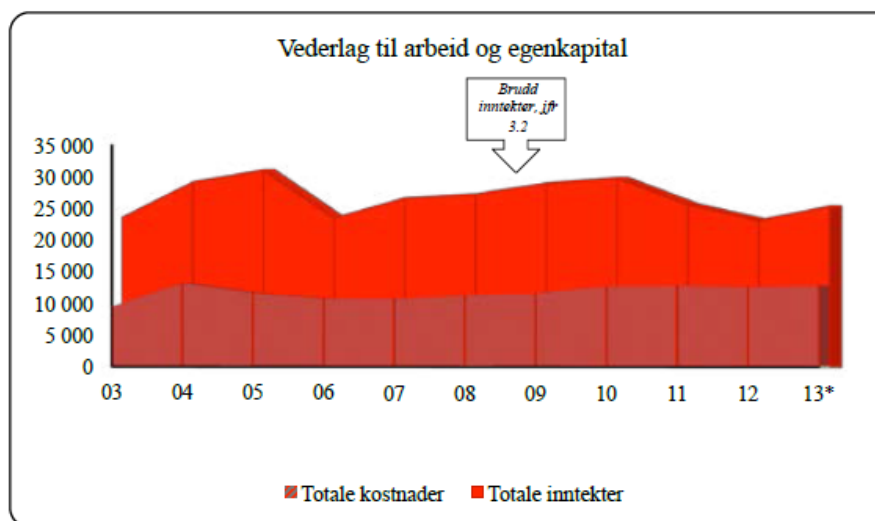
Lulli-Trøndelagas/Hedemárkkus buvttadit ollu, muhto unnit go boazosearvvit dahket, ja buvttadeapmi njiedjá guhkit áigge badjel, sivas go miessevaháat lassánit. Njuovvanproseanta lea maiddái allat. Njuovvandeattut leat maid ollu eambo go teakstaboksa 2 lea bájuhuvvon. Govus 7 ja 8 čájehit sisaboaiduid dan maŋemus logi jagis.

Govus 4.7 Sisaboáđut Lulli-Trøndelagas/Hedemárkkus 2003-13
(Ekonomalaš lávdegoddi 2013:132).

Sør-Trøndelag/Hedmark

Govus 4.8 Sisaboáđut, golut ja badjelbáza Lulli-Trøndelagas/Hedemárkkus 2003-13
(Ekonomalaš lávdegoddi 2013:133)

Govvosat 4.7 ja 4.8 čájehit ahte sisaboáđut guovllus leat alladat, muhto stáhtadoarjagat ja vahátmávssut leat eambo go boazoservviin. Badjelbáza lea allat ja dásset.

4.3.2.3 Davvi-Trøndelaga boazodoalloguovlu

Davvi-Trøndelaga boazodoalloguovllus leat guhitta boazoguohtonorohaga, njealjis dain leat lahka riikaráji, gaskal Stjørdala ja Nordlándda ráji, ja manná gitta Troandinvtunii, Namsenii, ja dat guokte eará leaba lahka rittu Fosenis ja olggumusas Namdalas.

Tabealla 4.5 Davvi-Trøndelaga. Olbmot, boazolohku, eallostruktuvra ja vahágat (Boazodoallohálddahus 1981-1991, Boazodoallohálddahus 2001-2014)

	Eará	1981	1991	2001	2005	2010	2013
Siidaosit	-	42	38	38	37	39	39
Olbmot	-	131	169	181	174	190	177
Boazolohku	15900	10170	12475	13060	11976	13281	14074
Njiñnelaslohku (%)		62	75	79	77	75	76
Miessešaddu (%)	-	-	93	61	60	52	46
Vahát%-rávis bohccot	-	-	-	12	13	10	10
Vahát%-miesit ¹	-	-	-	35	-	44	50

¹)váilot muhtin ráje logut go daid ii sáhtán buohtastahtit

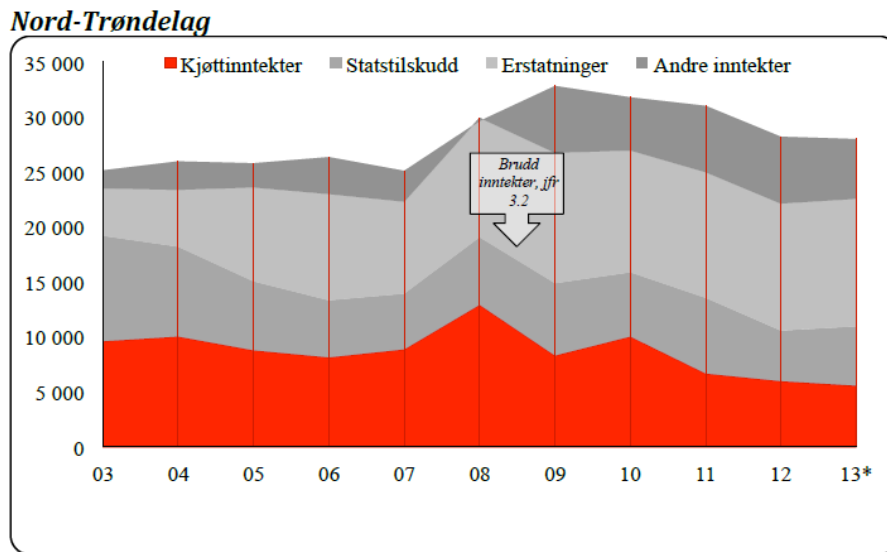
Nugo boahá ovdán tabealla 4.5, de lea guovlu ollu stuorit go Lulli-Trøndelaga/Hedemárku olbmuid ektui. Eallostruktuvra lea hui buvttadeaddji, muhto guovllus lea dan guokte mañemus logi jagis miessešaddu dramáhtalaččat njiedjan, go vahágat leat sakka lassánan. Ekonomalaš lávdegoddi (2014) ovdanbuktá ahte dán guovllus ožžot eanemus buhtaduvvot dan oasi vahágiin maid boraspiret leat goddán. Eará sániiguin dadjat, Davvi-Trøndelagas buoremusat duodaštit boraspirevahágiid riikkas.

Tabealla 4.6 Njuovvanbohccot, buvttadanmunni ja njuovvandeattut. Davvi Trøndelaga (Boazodoallohálddahus 1981-1991, Boazodoallohálddahus 2001-2014).

	1981	1991	2001	2005	2010	2013
Njuovvanproseanta	45	60	42	40	31	25
Njuovvanbohccot, kg juohke eallibohcco nammii	-	-	10,4	9,5	7,5	7,2
Buvttadeapmi, kg juohke eallibohcco nammii	-	15,8	9,6	7,9	7,9	7,7
Gaskamearálaš njuovvandeattu, kg						
-njiñnelas (>2 jagi)	-	-	32,5	31,9	33,7	32,1
-varis 1-2 jagi	-	-	30,2	30,3	31,2	29,4
-miessi	21,4	21,8	20,3	20,0	20,7	19,2

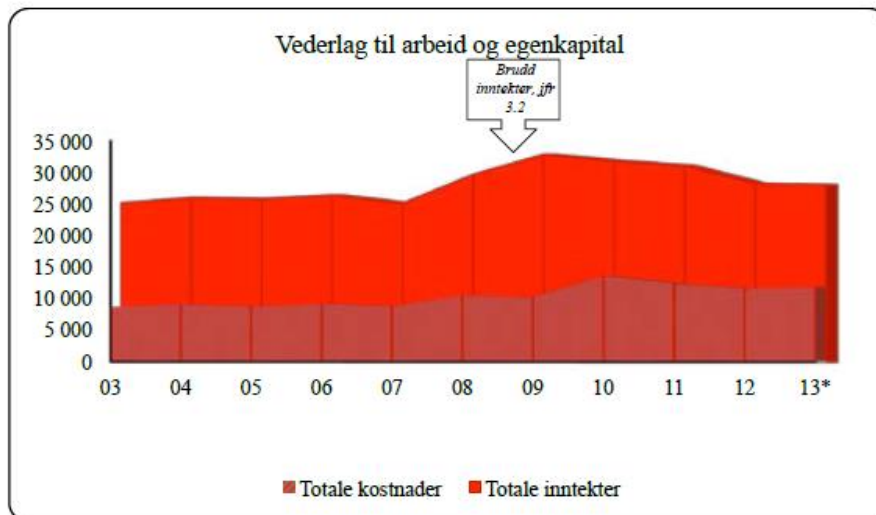
Tabealla 4.6 mielde lea Davvi-Trøndelagas hui alla njuovvandeattut, mihá eambo go indikáhtordeattut teakstaboksa 2, ja njuovvanbohccot ja buvttadeapmi, leat mañnil go leat leamaš alla dásis, njiedjan gaskageardán dássái. Dies lea čielgasit čatnasit daidda vahágiidda mat leat sakka lassanan.

Govus 4.9 Sisaboadut Davvi-Trøndelagas 2003-13 (Ekonomalaš lávdegoddi 2013:129).

Govus 4.9 bohtá ovdán ahte buhtadusat leat stuora oassin sisaboaduin Davvi-Trøndelagas, seammás go biergosisaboadut leat njiedjagoahtán. Dan mañemus viđa jagis leat buhtadusat leamaš dat stuorimus oassin sisaboahtoboastas. Buhtadusat buhtadit stuora oasi sisaboaduin, mat leat unnon go leat unnit vuovdán bohccuid.

Govus 4.10 Sisaboadut, golut ja badjebáza Davvi-Trøndelagas 2003-13 (Ekonomalaš lávdegoddi 2013:130)

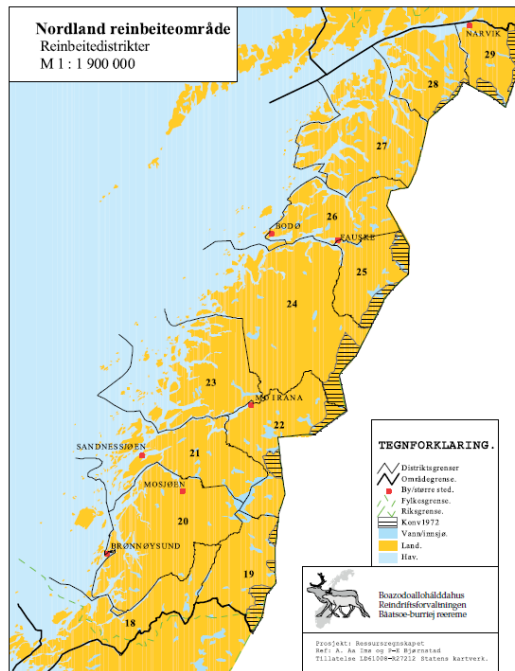

Govus 4.10 bohtá ovdán ahte sisaboadut leat alladat ja guovllus lea ollu badjebáza.

4.3.2.4 Nordlánda boazodoalloguovlu

Nordlánda boazodoalloguovllus leat 12 orohaga, mat fátmastit olles fylkka davvin gitta Vestasjeggái (Vestfjorden) ja Ofuhttii, geahča govus 11.

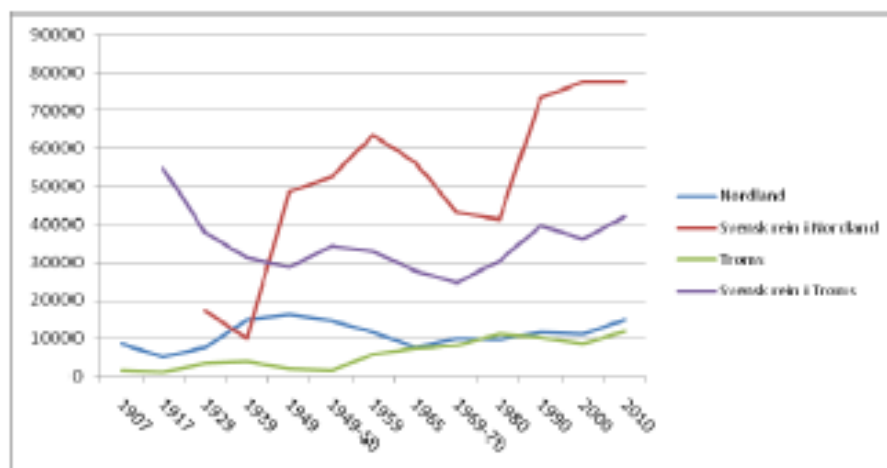
Govus 4.11 Nordlánda boazodoalloguovlu. Boazoguohtonorohagat ja konvenšuvdnaguovllut (Stáhta boazodoallohálddahus 2014:ii paginerejuvvon mielddus)

Nugo kommenterejuvvon dasa mii čatnasa govus 4.3, de johtalit várreráidduid guvlui geasseorohahkan goappeš bealde ráji (Norgga ja Ruota). Historjjálaččat lea rádjerstildeaddji boazodoallu leamaš hui viiddis. Loahpas 1800-logu rájes lea Norgga olgoriikapolitihkka leamaš ráddjet Ruota boazoeaiggiid boazodoalu Norggas eanemus lági mielde, vuosttažettiin Norgga-Ruota boazoguohtonkonvenšuvnnaid bokte 1919 ja 1972. Govus 4.11 lea dála Ruota sámiid konvenšuvdnaguovllut ránisin merkejuvvon.

Vaikko leatge ráddjen, de lea dan boazodoalus leamaš miehtá 1900-logu ain ollu gerddiid eambo bohccot go Norgga sápmelaččain ledje birrajagi boazodoalus, geahča govus 4.12.

Govus 4.12 Fylkkaid mielde boazolohku Nordlánddas ja Tromssas. Ruota bohccuid lohku Nordlánddas lea dat lohku čearuin main leat guođohanrievttit Norgga bealde ráji (konvenšuvdnaguovllut) (Tømmervik ja Riseth 2011:17)

Čuovvovaččat čájeha statistihka Norgga sápmelaččaid boazodoalu guovllus. Nordlándda boazoguohtonguovllus leat 12¹² boazoguohtonorohaga.

Tabealla 4.7 Nordlánda. Olbmot, boazolohku, eallostruktuorra ja vaháat
(Boazodoallohálddahus 1981-1991, Boazodoallohálddahus 2001-2014)

	Eará	1981	1991	2001	2005	2010	2013
Siidaosit	-	46	44	43	43	44	39
Olbmot	-	133	164	199	215	227	234
Boazolohku	18200	8925	11580	11433	13774	15667	14318
Njiŋnelaslohku (%)	-	53	66	69	63	67	70
Miessešaddu (%)	-	-	66	49	60	46	40
Vahát%-Rávis bohccot	-	-	-	12	12	13	15
Vahát%-miesit ¹	-	-	-	46	-	47	59

Tabealla 4.7 čájeha ahte guovllus leat seamma ollu siidaosit go Davvi-Trøndelagas, muhto guovllus leat goitge eambo olbmot. Boazolohku lea dásset. Eallostruktuorra ii buvttat nu ollu go Davvi-Trøndelaga, ja miessešaddu lea vuollin ja lea ain njiedjame, go leat ollu vaháat, mat ain leat lassáneame.

¹²Okta oassi dain leat formálalaččat máŋga orohaga, muhto mat doibmet oktan orohahkan/siidan.

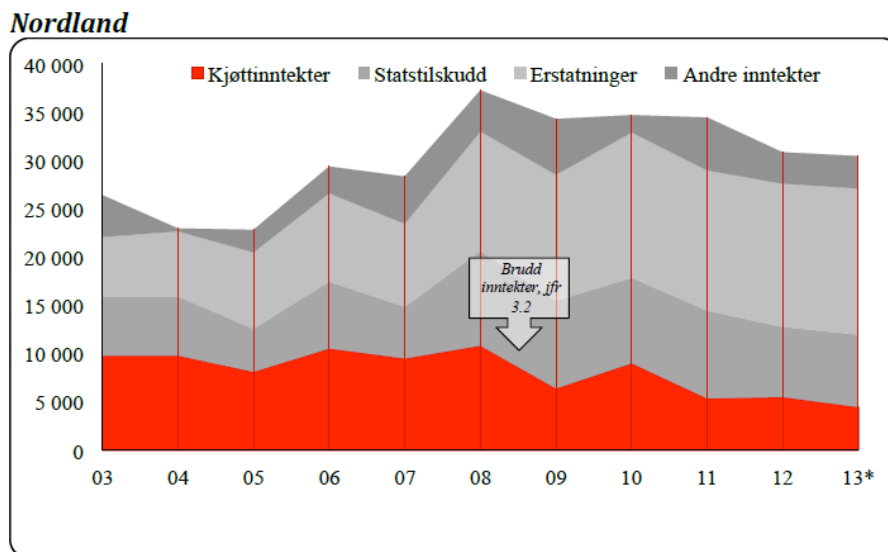
Tabealla 4.8 Njuovvanbohccot, buvttadanmunni ja njuovvandeattut.

Nordlándá (Boazodoallohálddahus 1981-1991, Boazodoallohálddahus 2001-2014)

	1981	1991	2001	2005	2010	2013
Njuovvanproseanta	14	34	21	19	14	13
Njuovvanbohccot kg juohke ealli bohcco nammii	-	-	6,3	8,5	3,6	4,1
Buvttadeapmi, kg juohke ealli bohcco nammii	-	10,2	6,9	7,2	4,3	3,0
Gaskamearálaš njuovvandeaddu, kg						
-njinngelas (>2 jagi)	-	-	36,6	34,4	35,7	35,1
-varis 1-2 jagi	-	-	36,3	32,2	32,9	33,0
-miessi	-	-	22,4	21,1	21,6	21,1

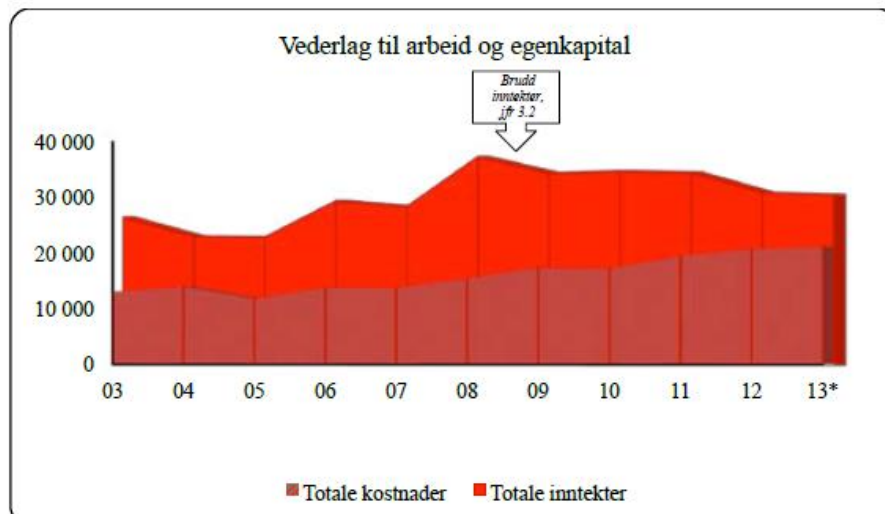
Tabealla 4.8 čájeha ahte njuovvanproseanta lea njiedjame ja lea juo oalle vuollin. Buvttadeapmi njiedjá ja lea dál hui vuollin. Sivvan dasa leat ollu vaháгат, earenoamáš miessevaháгат. Johtalusas vuojáhallojit ollu bohccot (earenoamážiid Nordlandsbanenis), mii lea hui stuora oassin vahágiin. Njuovvandeattut leat buorit, ollu eambo go teakstaboksa 2 norpmain. Diet vástida dasa ahte bohccuin dán guovllus šaddet stuorrát ja buorebut nákkejit goavvi dálvviid. (Tveraa et al. 2007).

Govus 4.13 Sisaboađut Nordlánddas 2003-13 (Ekonomalaš lávdegoddi 2013:126)

Govus 4.13 čájeha seamma minstara go Davvi-Trøndelagas; biergošisaboađut leat njiedjan ja buhtadumávssut leat lassánan. Daid mañemus jagiid leat buhtadussisaboađut arvat eambo go biergošisaboađut.

Govus 4.14 Sisaboadut, golut ja badjelbaza Nordlánddas 2003-13 (Ekonomalaš lávdegoddi 2013:127)

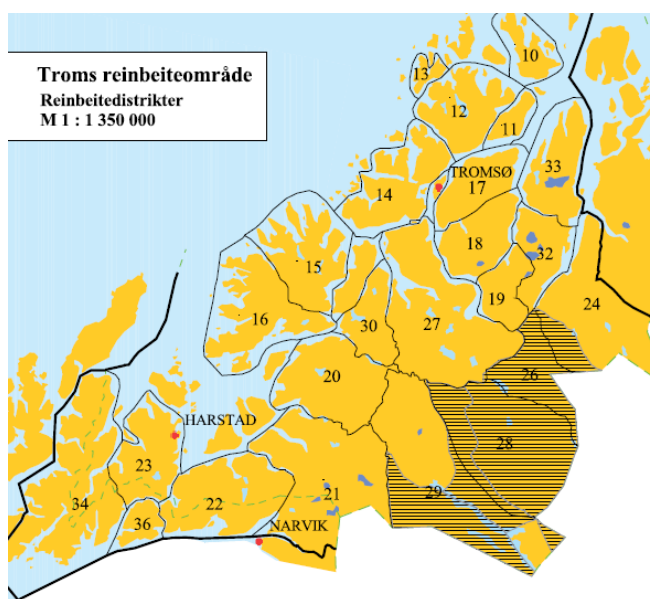

Govus 4.14 čájeha ahte guovllus leat alla olggosgolut, mat leat ain lassáneame. Ekonomalaš lávdegoddi (2014) cuiggoda go golut leat arvat eambbo go biergosisaboadut. Go olggosgolut lassánit, de mielddisbuktá ahte badjelbaza njiedjá.

4.3.2.5 Tromssa boazodoalloguovlu

Tromssa boazodoalloguovllus lea eanas Tromssa fylka gitta Ivgui ja Nordlándda fylkkas davábealde Vestasjiekki (Vestfjorden) gitta Iinnasullui, geahča govus 4.15.

Govus 4.15 Tromssa boazodoalloguovlu. Boazoguohtonorohagat ja konvenšuvdnaguovllut (Stáhta boazodoallohálldahus 2014:eahpepaginerejuvvon mielddus (upaginert vedlegg))

Ruota boazosápmelaččaid konvenšuvdnaguovlu lea Sis-Tromssas, gos váldoguovlu lea Beardu ja Málátvuopmi. Geográfalaččat ja historjjálaččat lea guovllus máŋga seammaláganvuoda go Nordlándda boazoguohton guovllus. Goappaš guovlluin leat hui ollu geasseguohton resurssat ja nugo govus 12 čájeha, de lea dáppe ain Ruota beale bohccuin geasseorohat. Ovdal go dat vuosttaš Norgga-Ruota boazoguohtonkonvenšuvdna doaibmagodii 1923, de ledje Ruota boazosápmelaččain bohccot eanas sulluin dáppe.

Tromssa boazoguohton guovllus leat 14¹³ orohaga Norgga sápmelaččaid boazodoalus. Golbma orohaga leat konvenšuvdnaguovlu Ruota sápmelaččaide ja okta orohat ii geavahuvvo. Golmma orohagas lea dálveorohat Oarje-Finmárkkus ja leat statistihka mielde rehkenaston dan guvlui.

Tabealla 4.9 Tromsa. Olbmot, boazolohku, eallostruktuva ja vahágat
(Boazodoallohálddahus 1981-1991, Boazodoallohálddahus 2001-2014)

	1981	1991	2001	2005	2010	2013
Siidaosit	66	44	48	50	47	48
Olbmot	192	164	183	160	166	170
Boazolohku	15421	11267	7939	11260	12820	12955
Njiŋnelaslohku (%)	-	75	66	63	68	68
Miessešaddu (%)	-	59	39	53	42	38
Vahát%-Rávis bohccot	-	-	22	12	13	15
Vahát%-miesit	-	-	51	-	52	56

Tabealla 4.9 čájeha njiŋnelaslohku lea vuollelis go Nordlánddas, seammás go miessešaddu lea vuollin ja lea dakkár mii rievddada.

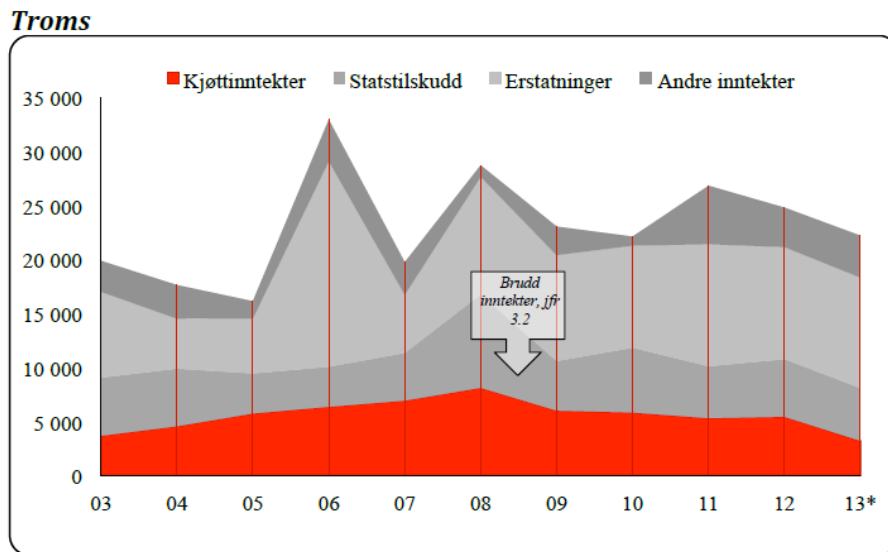
Tabealla 4.10 Njuovvanbohccot, buvttadanmunni ja njuovvandeattut.
Tromsa (Boazodoallohálddahus 1981-1991, Boazodoallohálddahus 2001-2014)

	1981	1991	2001	2005	2010	2013
Njuovvanproseanta	14	19	8	15	14	12
Njuovvanbohccot kg juohke ealli bohcco nammii	-	-	2,4	4,7	3,8	3,1
Buvttadeapmi, kg juohke ealli bohcco nammii	-	5,4	0,0	6,9	3,9	2,7
Gaskamearálaš njuovvandeattut, kg						
-njiŋnelas (>2 jagi)	-	-	41,4	35,2	34,6	36,4
-varis 1-2 jagi	-	-	35,3	33,3	30,1	35,9
-miessi	-	22,1	22,9	22,4	21,7	22,1

Njuovvanproseanta lea hui vuollin. Resursarehketdoallu čilge dan dáinna lágiin: « Diesa lea hástaleaddji dálveorohagaid dilálašvuodat sivvan ja go leat ollu boraspirevahágat» (Stáhta boazodoallohálddahus 2014:28). Buvttadeapmi lea vuollin ja hui rievddadeaddji, muhto leat lossa gaskamearálaš njuovvandeattut.

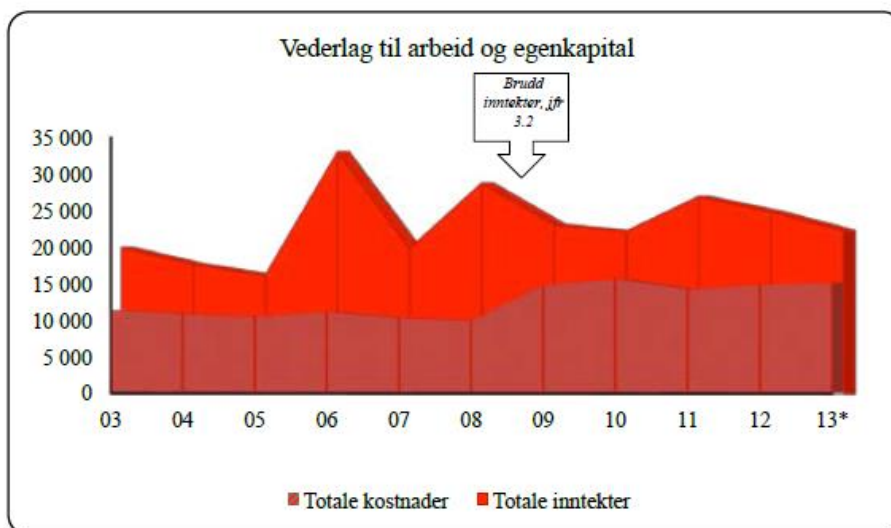
¹³Oassi dain leat formálalaččat máŋga orohaga, muhto mat doibmet ovttas.

Govus 4.16 Sisaboadut Tromssas 2003-13 (Ekonomalaš lávdegoddi 2013:123)

Govus 4.16 mearkašit ahte buhtadussisaboadut leat arvat eambo go biergosisaboadut, ja leat oalle rievddadeaddji.

Govus 4.17 Sisaboadut, golut ja badjelb za Tromssas 2003-13 (Ekonomalaš l vdegoddi 2013:124)

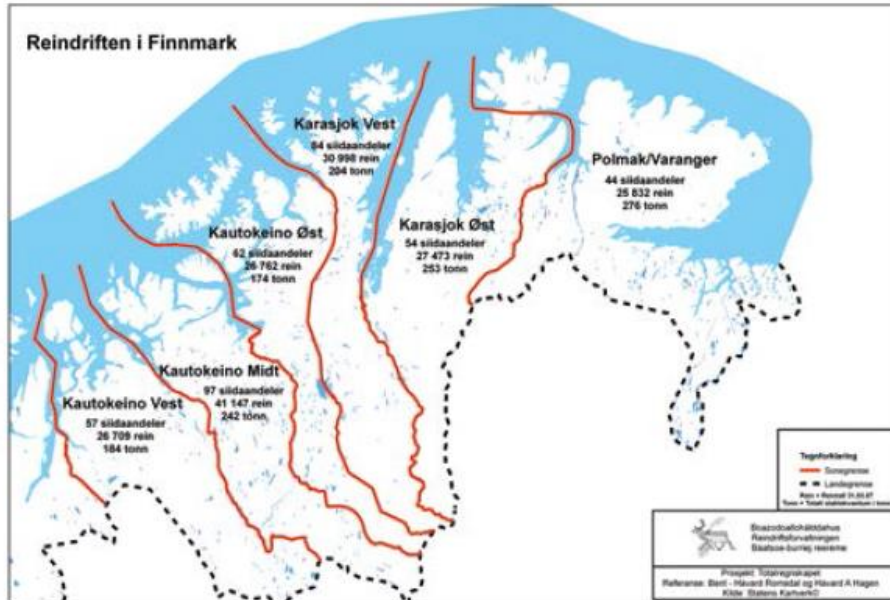

Govus 4.16 ja 4.17 oaidnit nugo Nordl nddas ge, de leat golut Tromssas arvat eambo biergosisaboadut.

4.3.2.6 Oarje-Finnmárkku boazodoalloguovlu

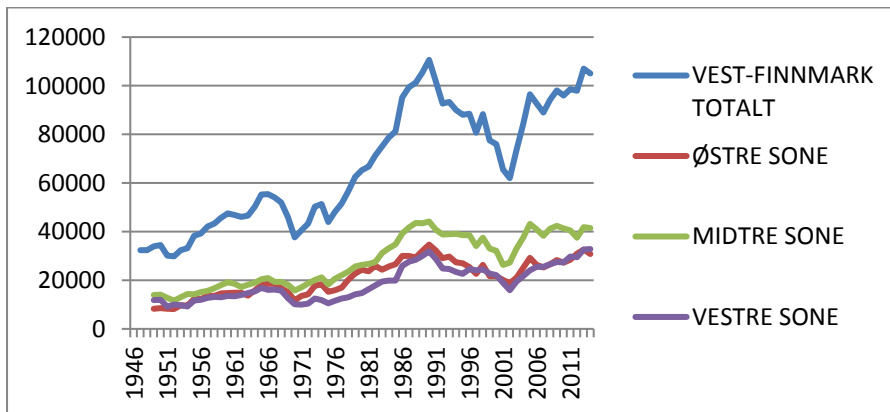
Sturrodaga ja viidodaga dihte leat dađistaga álgán Finnmarkku guovlluid juohkit unnit osiide. Dakkár juohkin lea dušše geavahuvvon daid mañemus jagiid, nu ahte boarrásiid statistihkat eai čilge nu bures.

Govus 4.18 Govva Finnmarkku oasseguovlluin (Ekonomalaš lávdegoddi 2013:151)

Govus 4.18 čájeha ahte dat unnit oasis sierra leat mihá stuoribut go juohke ovttaskas guovlu lullelis. Oarje-Finnmárkku boazoguohtonguovllus leat 25 geasseorohaga, mat leat juhkkjuvvon golmma guvlui, 7 (Nuorta-), 12 (Guovda-) ja 6 (Oarje-) johtolagat. Juohke johtolagas lea oktasaš gidđa-/čakča- ja dálveorohagat. Govus 4.19 čájeha movt guđege johtolagas lea boazolohku ovdánan Oarje-Finnmárkkus.

Govus 4.19 Boazolohku. Johtolagat Oarje-Finnmárkkus

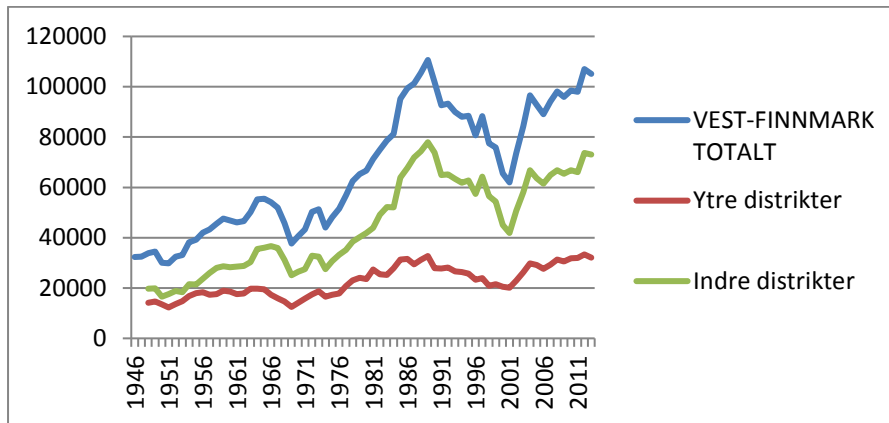

Govus 4.19 čájeha ahte boazolohku lea leamaš sullii seamma dásis buot johtolagain.

Govus 4.20 čájeha eará juohkáseami. Dat 10 siskkimus orohaga, leat dat orohagat mat leat lagamus čakčaorohagaid, ja danne lea sis vejolašvuohta áigá johtit dohko, go leat vuosttažiin

johtinráiddus. Hálddahus raporttat duodaštit maid movt muhtin siiddat leat atnán ávkki dan sajjadagas. (Riseth 2000, 2009). Dat 15 olggut orohagat¹⁴, johtet sulluide ja njárggaide ja leat danne mañemusas ráiddus.

Govus 4.20 Boazolohku siskkit ja olggut orohagain Oarje-Finnmárkkus (Iežan čeahkkáigeassu resursarehketdoalu dieđuid vuodul)

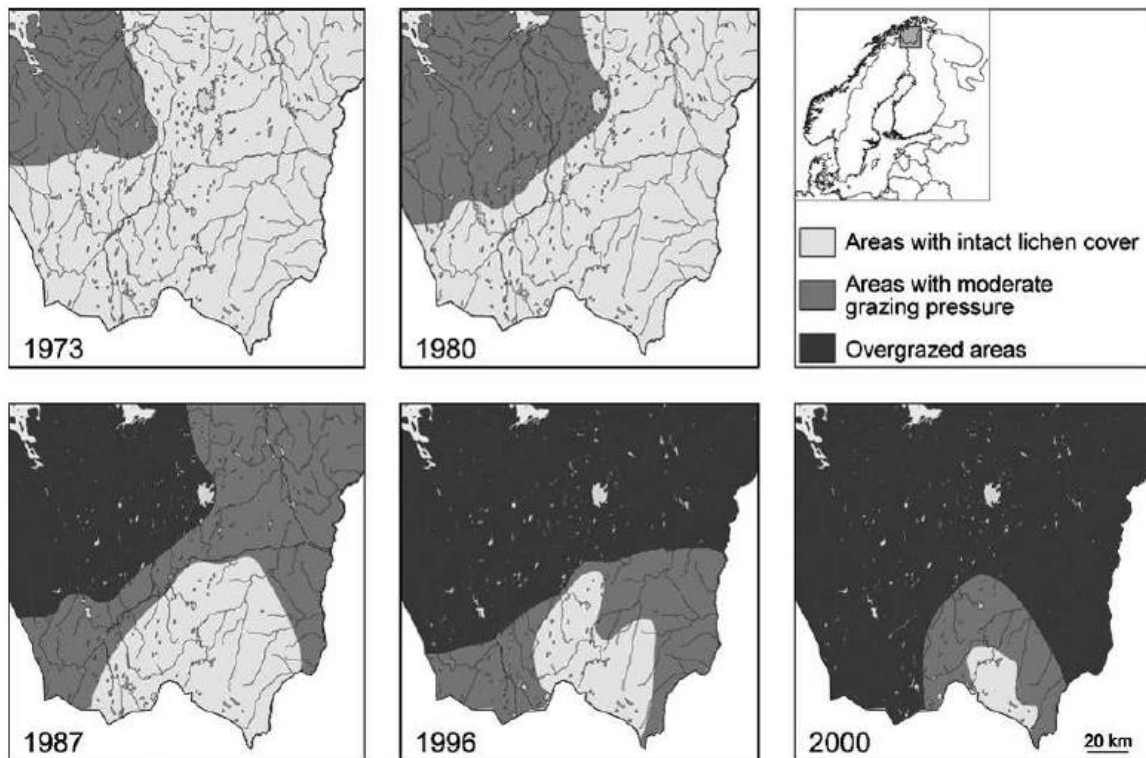
Govus 4.20 čájeha ahte dat olggut orohagat leat vuoitahallit dan siskkáldas gilvvus Oarje-Finnmárkku boazodoalus. Nugo oaidnit govvošis, de lea dan guovtti joavkkus erohus 5000 bohcco 1948. 65 jagis lea boazolohku bures beliin lassánan dain olggut orohagain, muhto ii leat rievddadan nu ollu, ja dain siskkit orohagain ges lea boazolohku njealjegeardániid lassánan. Leatge maid dát orohagat mat leat álggahan dan dramáhtalaš variašuvnna Oarje-Finnmárkku boazologus.

Movt dat lea dáhpáhuvvan eanadaga ektui boahtá ovdan govus 4.21.

¹⁴ Sállan, Fála, Gearretnjárga, Fieltar, Oarje-Sievju, Nuorta-Sievju, Stierdná, Cuokcavuotna, Seakkesnjárga ja Silda, Silvetnjárga, Ráidna, Ittunjárga, Ivgoláhku, Skárfvaggi ja Árdni/Gávvir.

Govus 4.21 Dadistaga guorban gidđa-/čakča- ja dálveorohagat

Guovdageainnus ja Kárášjogas (Riseth ja Vatn 2009:99 maŋŋil Johansen ja Karlsen 2002)

Govus čájeha ahte guorban álggii oarjja-davábeale osiin gidđa- ja čakčaorohagain ja jotkkii gitta dálveeatnamiidda. Lei seamma ládje Kárášjogas, muhto doppe álggii maŋŋil. Nugo bohtá ovdan govus 4.20, de lei boazolohku vuolemusas 2001, muhto mii 2000-logu mielde gitta 2010 rádjái lassánii seamma dássái go 1990. Vuosttáš áigodagas 2000-logus, go boazolohku lei ain vuollin, de šaddagođii jeagil mearkkašahti johtilit:

“The investigations in 2005 showed that lichen cover had had a significant and rapid increase (up to 8.6-fold per year). Mean relative growth rate of lichen biomass was 0.083 _ 0.011 per year in open plots, which is considered very rapid recovery compared to previous studies. Lichen recovery was significantly faster on leeward ridges than on exposed ridges, and fencing alone did not have any significant effects on lichen recovery, but in interaction with time, fencing contributed to increasing recovery rates. The lichen heath recovery was reciprocally correlated with reindeer density. In addition, lichen recovery was probably facilitated by recent climate changes, viz. shallower snow depths which made leeward tundra and forest floor vegetation accessible for reindeer, and increased summer precipitation rates which improved growth rates. The results from this study show that in a very short time there was a transition from an overexploited depauperate vegetation and barren ground state to a flourishing lichen-dominated vegetation state, suggesting that the injuries were repairable. The vegetation transitions which have taken place in the study area are considered to be reversible with fewer persistent effects” (Tømmervik ja earát 2012:3).

Jeagelšaddu lea leamaš ollu eambo go dat mii lei vurdojuvvon. Sihke almmolaš ja politihkalaš digaštallamis leat jeavddalaččat bohtán dramáhtalaš cealkámušat roassodili birra Finnmárkku duoddaris. Fágaolbmot leat maid bidjan vuoddu oalle ovttagardánis mediabeaggimii:

«Sámi boazodoallu billista biologalaš máŋggabealátvuoda Finnmárkku duoddaris. Váttisvuohta lea ealuid sturrodat. Dálveguohtoneatnamat miehtá Sis-Finnmárkku leat measta oalát billohuvvan. Áidna vuohki gáhttet Finnmárkku duoddara lea bissehit boazodoalu viđalot gitta čuođi jahká. Muhto dat ii dáidde politihkalaččat vejolaš.»¹⁵

Diet namuhuvvui Odeldiggedigaštallamis boazodoallolága birra miessemánu 31. beaivvi 2007. Ovdádusbellodaga politihkar jearai sárdnestuolus leago stáhta doarvái garas váldit atnui daid váikkuhangaskaomiid, masa láhka addá vejolašvuoda, go galgá unnidit boazologu. Dan son jearai cealkámuša ektui (dás badjelis) maid “muhtin riikka čeahpimus ekspearta”¹⁶ lea dadjan”, vaikko guorahallamat čájehedje áibbas eará. Nugo eará artihkalčállit maid leat čujuhan, de ii rehkenasto dát buorráepmi bistevažžan, ja dutkamat maŋŋil leat maid duodaštan ahte seammás go boazolohku lea lassánan fas ođđasit, de leat maid jeageleatnamat guorban (Hans Tømmervik, pers. med.). Diet dutkamat eai leat vuos almmuhuvvon. Áiggun maŋŋil válddáhallat eará osiid dan ovdánanminstaris go čoahkkáigeasán olles Finnmárkku maŋŋil, muhto álggos áiggun ovdanbuktit ealáhusstatistihka.

Tabealla 4.11 Oarje-Finnmárku. Olbmot, boazolohku, eallostruktuvra ja vahágat. (Boazodoallohálddahus 1981-1991, Boazodoallohálddahus 2001-2014)

	Eará	1981	1991	2001	2005	2010	2013
Siidaosit	-	243	288	236	227	209	209
Olbmot	-	1207	1402	1310	1297	1410	1467
Boazolohku	78150	71333	91178	57318	90983	97013	105092
Eallostruktuvra- njiŋnelasproseanta							
Nuortajohtolat	-	-	-	-	-	72	76
Guovdajohtolat	-	-	-	-	-	74	74
Oarjjabealli	-	-	-	-	-	75	73
Oarje-Finnmárku	-	-	68	72	66	74	74
Miessešaddu (%)							
Nuortajohtolat	-	-	-	-	-	60	36
Guovdajohtolat	-	-	-	-	-	48	45
Oarjjabealli	-	-	-	-	-	56	39
Oarje-Finnmárku	-	-	75	28	64	54	40
Vahát%-rávis bohccot							
Nuortajohtolat	-	-	-	-	-	8	10
Guovdajohtolat	-	-	-	-	-	8	8
Oarjjabealli	-	-	-	-	-	8	9
Oarje-Finnmárku	-	-	-	18	10	8	9
Vahát%-miesit							
Nuortajohtolat	-	-	-	-	-	33	55
Guovdajohtolat	-	-	-	-	-	44	48
Oarjjabealli	-	-	-	-	-	48	54
Vest-Finnmark	-	19	-	66	-	39	52

Tabealla 4.11 čájeha ahte Oarje-Finnmárkkus lea njiŋnelasproseanta dađistaga lassánan, muhto miessešaddu lea ollu rievddadan, seamma ládje go boazolohku lea dahkan ja lea dál hui heittot.

¹⁵ <http://www.apollon.uio.no/artikler/2007/reindrift.html>

¹⁶ Nugo diedán de ii leat guoskevaš professora bargan ieš boazoguhton áššiiguin.

Tabealla 4.12 Njuovvanbohccot, buvttadanmunni ja njuovvandeattut.

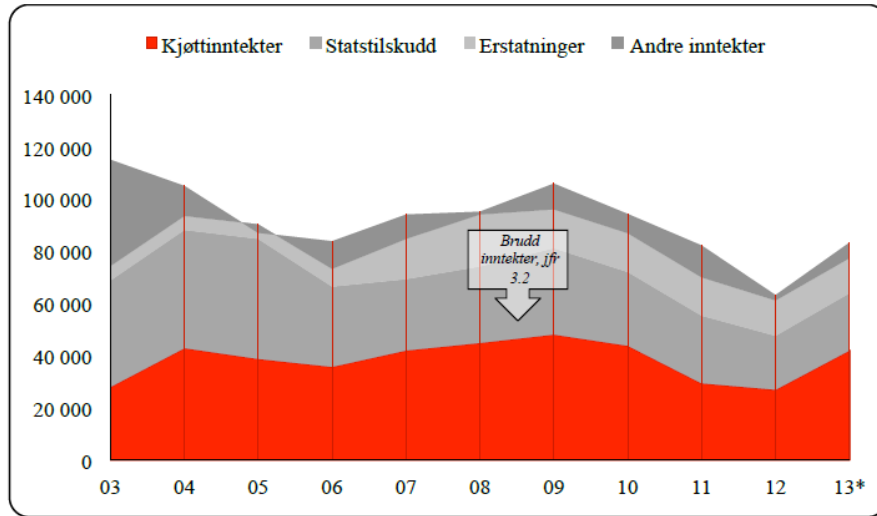
Oarje-Finnmárku (Boazodoallohállddahus 1981-1991, Boazodoallohállddahus 2001-2014)

	1981	1991	2001	2005	2010	2013
Njuovvanproseanta						
Nuortajohtolat	-	-	-	-	33	21
Guovdajohtolat	-	-	-	-	30	26
Oarjjabealli	-	-	-	-	34	18
Oarje-Finnmárku	24	29	15	35	32	22
Njuovvanbohccot, kg juohke ealli bohcco nammii						
Nuortajohtolat	-	-	-	-	7,2	4,4
Guovdajohtolat	-	-	-	-	6,6	5,3
Oarjjabealli	-	-	-	-	7,1	3,9
Oarje-Finnmárku	-	-	4,2	8,0	6,9	4,6
Buvttadeapmi, kg juohke ealli bohcco nammii						
Nuortajohtolat	-	-	-	-	7,7	3,2
Guovdajohtolat	-	-	-	-	6,9	5,1
Oarjjabealli	-	-	-	-	7,4	4,3
Oarje-Finnmárku	-	6,7	1,2	8,0	7,3	4,2
Gaskamearálaš njuovvandeattut, kg						
-njinjelat (>2 jagi)						
Nuortajohtolat	-	-	-	-	28,3	27,4
Guovdajohtolat	-	-	-	-	26,2	24,1
Oarjjabealli	-	-	-	-	27,6	26,5
Oarje-Finnmárku	-	-	29,1	25,8	27,0	25,6
-varis 1-2 jagi (varit)						
Nuortajohtolat	-	-	-	-	26,0	22,7
Guovdajohtolat	-	-	-	-	23,6	23,3
Oarjjabealli	-	-	-	-	25,5	22,7
Oarje-Finnmárku	-	-	24,7	25,0	24,7	22,9
-miessi						
Nuortajohtolat	-	-	-	-	18,1	17,1
Guovdajohtolat	-	-	-	-	16,8	15,7
Oarjjabealli	-	-	-	-	16,9	16,5
Oarje-Finnmárku	-	17,8	17,7	16,5	17,3	16,3

Tabealla 4.12 čájeha vaikko njuovvanproseanta rievddada ja lea hui vuollin, ja buvttadeapmi maid lea njiedjan mañemus jagiid, de lea goitge dat vuollelis go buvttadeapmi. Diet čatnasa dasa go eatnamat leat vel eambo guorban daid mañemus jagiid. Dan duodaštit njuovvandeattut (veaháš gal spiehkasta) mat leat arvat vuollelis go norbmalogut ja maid vuollelis go buot guovllut lulábealde Finnmárkku.

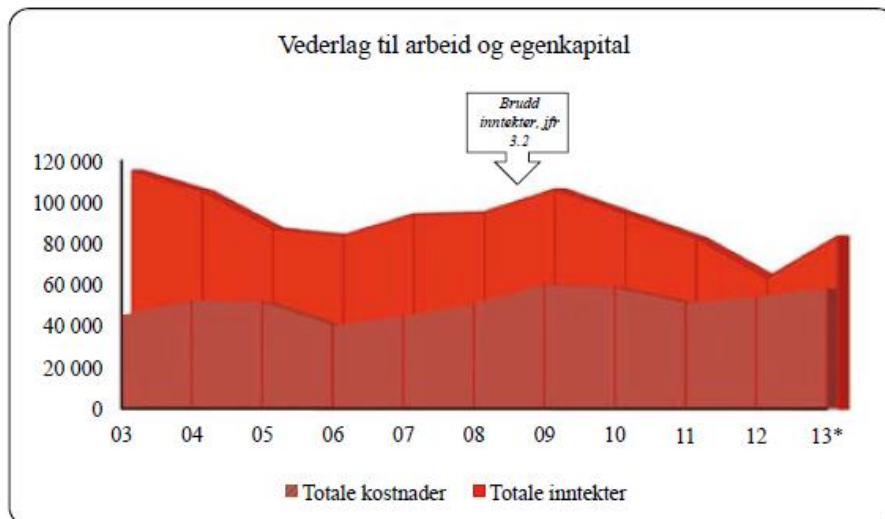
Govus 4.22 Sisaboadut Oarje-Finnmárkkus 2003-13 (Ekonomalaš lávdegoddi 2013:120)

Vest-Finmark

Govus 4.22 čájeha sisaboadut eai leat dássedat veaháge ja leat maid njiedjan áiggi mielde. Stáhtadoarjagat leat maid njiedjan dan áigodagas, sivas go leat eambo gáibádusat šaddan jus galgá olahit doarjaga.

Govus 4.23 Sisaboadut, golut ja badjebáza Oarje-Finnmárkkus 2003-13 (Ekonomalaš lávdegoddi 2013:121)

Govus 4.23 čájeha ahte badjelbáza lea unnán ja njiedjá áiggi mielde. Govus 4.21 ja 4.22 oaidnit ahte golut leat eambo go biergosisaboadut.

4.3.2.7 Nuorta-Finnmárkku boazodoalloguovlu

Tabealla 4.13 lea Nuorta-Finnmárku juhkkon golmma oassái, nu ahte Kárášjohka juohkása guovtti oassái Porsánjgguvuonas, geahča maiddái govus 4.18.

Tabealla 4.13 Nuorta-Finnmárku. Olbmot, boazolohku, eallostruktuvra ja vahágat (Boazodoallohálddahus 1981-1991, Boazodoallohálddahus 2001-2014)

	1981	1991	2001	2005	2010	2013
Siidaosit	203	213	219	188	179	168
Olbmot	777	739	749	858	955	903
Boazolohku	56064	68797	46014	77616	87067	74454
Eallostruktuvra- njiñelasproseanta						
Buolbmát/Várjjat	-	-	74	76	79	84
Kárášjoga nuortajohtolat	-	-			76	84
Kárášjoga oarjjabealli	-	-	71	63	70	72
Nuorta-Finnmárku	57	72	72	67	75	79
Miessešaddu (%)						
Buolbmát/Várjjat	-	-	52	74	56	75
Kárášjoga nuortajohtolat	-	-			56	30
Kárášjoga oarjjabealli	-	-	34	72	49	39
Nuorta-Finnmárku	.	78	41	72	54	49
Vahát%-rávis bohccot						
Buolbmát/Várjjat	-	-	8	7	8	10
Kárášjoga nuortajohtolat	-	-			8	20
Kárášjoga oarjjabealli	-	-	14	7	8	9
Nuorta-Finnmárku			12	7	8	12
Vahát%-miesit						
Buolbmát/Várjjat	-	-	38	-	20	17
Kárášjoga nuortajohtolat	-	-		-	30	58
Kárášjoga oarjjabealli	-	-	60	-	43	52
Nuorta-Finnmárku	-		51	-	31	40

Buolbmát/Várjjat lea earenoamáš dan ektui go doppe lea hui buvttadeaddji eallostruktuvra ja unnán vahágat. Kárášjogas lea alla njiñelasproseanta, muhto oaidnit dáppe lea maid nugo Guovdageainnus, ahte vahágat ja miessešaddu rievddadit boazologu ektui, ja daid mañemus jagiid leat leamaš vuollegis logut.

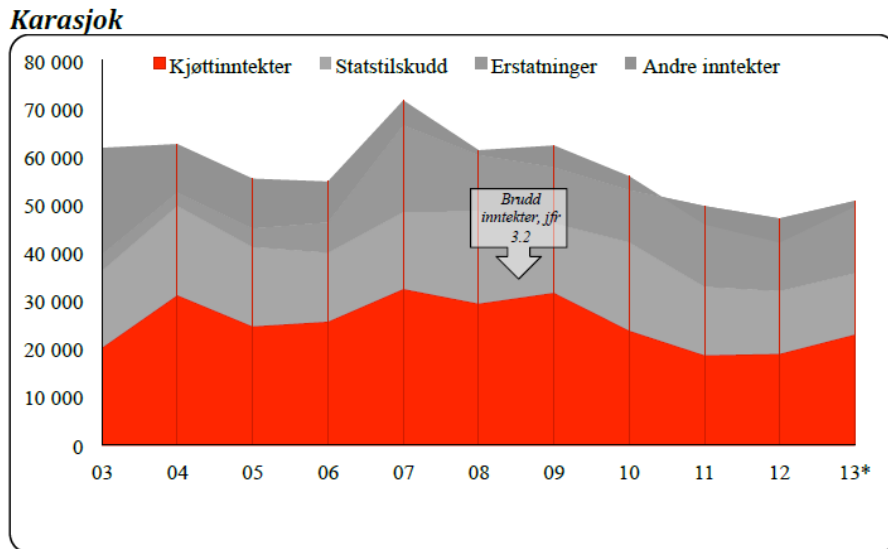
**Tabealla 4.14 Njuovvanproseanta, buvttadanmunni ja njuovvandeattut
Nuorta-Finnmárku (Boazodoallohálddahus 1981-91, Boazodoallohálddahus
2001-14)**

	1981	1991	2001	2005	2010	2013
Njuovvanproseanta						
Buolbmát/Várjjat	-	-	34	55	49	65
Kárášjoga nuortajohtolat	-	-			36	27
Kárášjoga oarjjabealli	-	-	13	30	24	20
Nuorta-Finnmárku	22	44	21	39	35	37
Njuovvanbohccot, kg juohke ealli bohcco nammii						
Buolbmát/Várjjat	-	-	8,4	12,1	10,6	13,1
Kárášjoga nuortajohtolat	-	-			7,5	5,9
Kárášjoga oarjjabealli	-	-	3,7	7,6	5,5	4,5
Nuorta-Finnmárku	-		5,5	9,1	7,7	7,7
Buvttadeapmi, kg juohke ealli bohcco nammii						
Buolbmát/Várjjat	-	-	7,2	12,4	9,3	8,8
Kárášjoga nuortajohtolat	-	-			7,2	-0,3
Kárášjoga oarjjabealli	-	-	2,8	9,7	5,2	4,5
Nuorta-Finnmárku	-	9,8	4,5	9,1	7,1	4,4
Gaskamearálaš njuovvandeattut, kg						
njinjelas (>2 jagi)						
Buolbmát/Várjjat	-	-	31,2	29,8	30,5	28,3
Kárášjoga nuortajohtolat	-	-			29,0	29,8
Kárášjoga oarjjabealli	-	-	30,5	27,2	25,8	26,2
Nuorta-Finnmárku	-	-	31,2	28,0	28,1	28,1
-varis 1-2 jagi (varit)						
Buolbmát/Várjjat	-	-	28,2	32,1	30,9	26,2
Kárášjoga nuortajohtolat	-	-			27,3	26,1
Kárášjoga oarjjabealli	-	-	27,7	29,5	25,4	23,5
Nuorta-Finnmárku	-	-	28,2	30,0	26,9	25,1
-miessi						
Buolbmát/Várjjat	-	-	18,9	19,4	19,6	17,8
Kárášjoga nuortajohtolat	-	-			17,6	16,9
Kárášjoga oarjjabealli	-	-	17,8	18,4	16,3	15,7
Nuorta-Finnmárku	-	18,0	18,9	19,0	18,4	17,4

Tabealla 4.14 lea Buolbmát/Várjjat čuoldása eret go njuovvet ollu ja go sis leat ollu njuovvanbohccot juohke ealli bohcco nammii ja buvttadeapmi ja njuovvandeattut leat norpmaid ektui. Kárášjogas lea vuollegis njuovvanproseanta ja lea buvttadeapmi mii rievddada boazologu ektui. Galgat mearkkašit ahte logut ledje dohkkehahti 2005, mañnil go mánga jagi lei ráddjejuvvon boazolohku. Njuovvandeattut leat maid eanas vuollelis norpmaid vuolábealde.

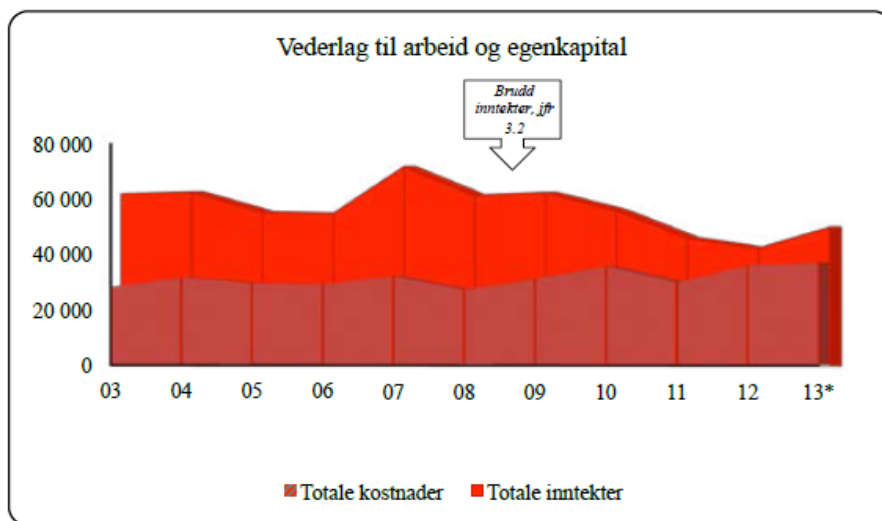
Guokte boahhte govvosa čájeha Kárášjoga ekonomiija.

Govus 4.25 Sisaboadut Kárašjogas 2003-13 (Ekonomalaš lávdegoddi 2013:117)

Biergosisaboadut leat Kárašjogas rievddadan ja leat maid njiedjan go njuovvandeattuid leat hedjonan. Dat maid mielddisbukta unnit stáhtadoarjagiid.

Govus 4.26 Sisaboadut, golut ja badjelbáza Kárašjogas 2003-13 (Ekonomalaš lávdegoddi 2013:118)

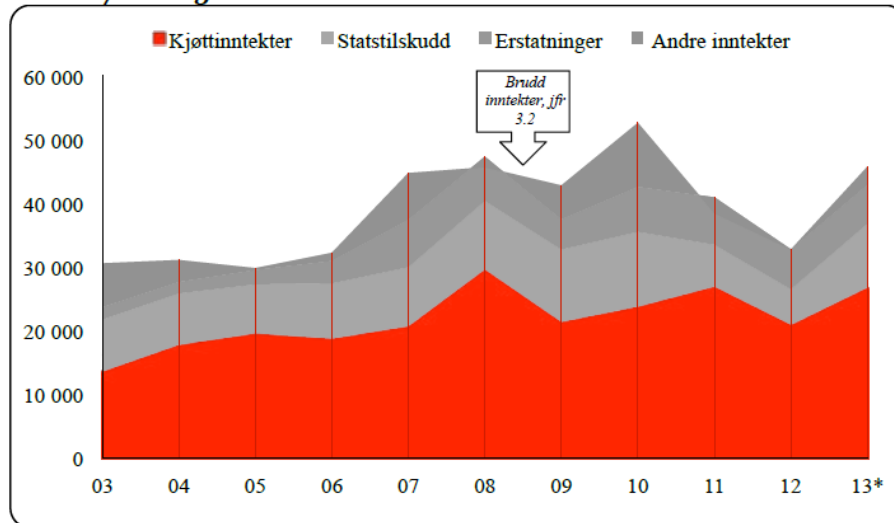

Go sisaboadut unnit ja golut dađistaga lassánit, de mielddisbukta dat unnit badjelbáhcaga.

Dat guokte boahhte govvosa čájehit Várjjaga/Buolbmága ekonomiija.

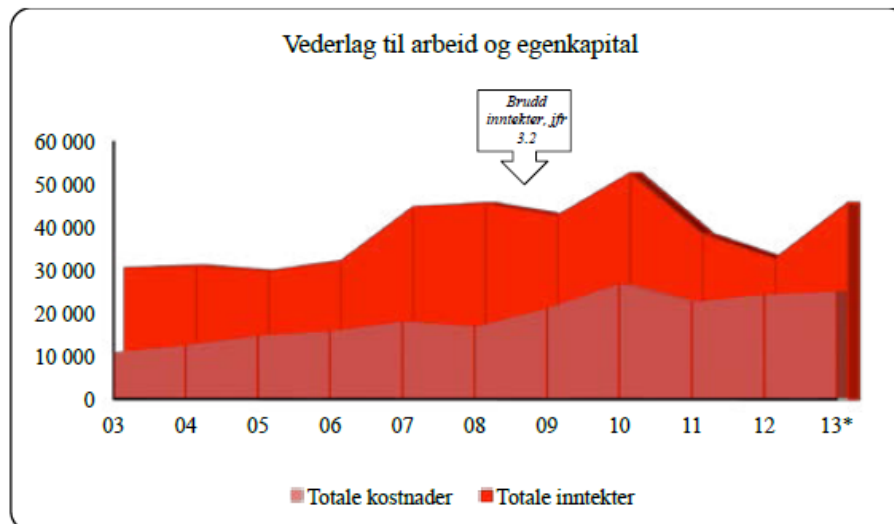
Govus 4.27 Sisaboadut Buolbmágis/Várjjagis 2003-13 (Ekonomalaš lávdegoddi 2013:114)

Polmak/Varanger

Govus 4.27 čájeha ahte biergosisaboadut leat oalle dássedit lassánan Buolbmágis/Várjjagis.

Govus 4.28 Sisaboadut, golut ja badjelbáza Buolbmágis/Várjjagis 2003-13 (Ekonomalaš lávdegoddi 2013:115)

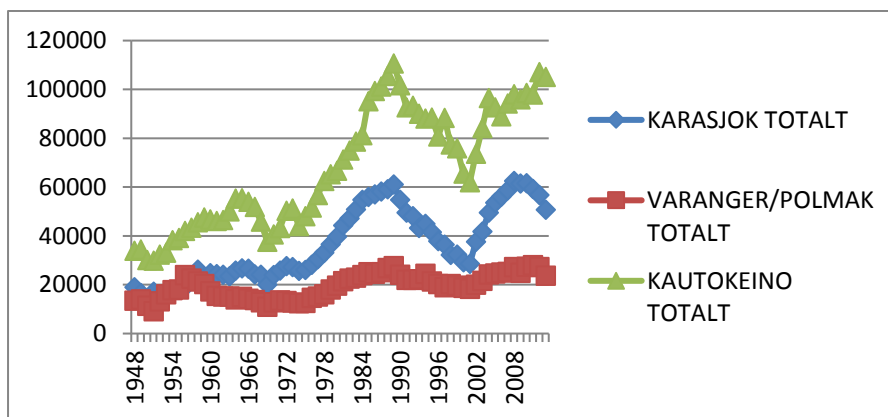
Go buohtastahtá govus 4.27 ja 4.28, de čájeha ahte Buolbmágis/Várjjagis leat mihá buoret ekonomiija go eará guovlluin Finnmárkkus.

4.3.2.8 Čeahkkáigeassu Finnmárkkus

Finnmárkkus lea, nugo namuhuvvon, dat buoremus lunddolaš eavttut boazodollui siskkobealde Norgga rájiid. Doppe lea asehis álbmás eananvuodđu, gos leat buorit jeageleatnamat ja galbma dálvvit unnán muohttagiin, mii dagaha dássedis ja sihkkaris dálveguohtumiid siseatnamis, seammás go sulluin ja njárggain leat rássás šattolaš ja álbmás eananvuodut váriin, gos leat ruonas geasseguohtumat. Paradoksa dás lea ahte dan mañemus njealjjet jagis lea čájehuvvon ahte lea addán vuolggasaji mealgat stuorit váttisvuhtii. 1960-logus lei ollu eambo dálveguohtoneana go dárbbasuvvui Finnmárkku duoddaris. Viiddis guovllut lahka Suoma ráji eai geavahuvvon ja lei buorre sadji dálvesiiddaid gaskkas. Geahča maiddá govus 4.21 ja movt dat rievddai gitta jahkeduhátmolsumii.

Govus 4.29 čájeha Finnmárkku boazologu guovlluid mielde čađa gaska mañjel soadi. Oaidnit ahte vaikko boazologut Buolbmágis/Várjjagis lea rievddadan ollu, de lea Guovdageainnus ja Kárášjogas eambo dramáhtalaččat rievddadan. Goappaš guovlluin lassánii boazolohku beliin 25 jagi áigodagas ja bodii historjjálaččat eanemus dássái birrasiid 1990. Dasto njidje logut jođánit ja ealut unno beliin 10-12 jagi áigodagas. Dan rájes leat ealut fas lassánan jođánit ja lahkonan fas dan eanemus dási rádjái.

Govus 4.29 Boazolohku gidđaealus 1946-2012. Várjjat/Buolbmát, Kárášjohka ja Guovdageaidnu (Ieš guorahallan resursarehketdoalu dieduid)

Mearkkašanveara dán rievddadanminstaris Kárášjogas ja Guovdageainnus, ja nu maid Finnmárkku duoddaris, lea ahte boazologut eai lassán ja njejea guhkes áigodagaid, muhto (1) dat eahpedábalaš stuora rievddadeapmi, ja (2) dat vuolemus dássi 2001¹⁷ leat baicca ollu eambo go dat ovdalaš stuorimus árvvut¹⁸. *Dát čájeha ahte boazolohku rievddada dál birrasiid beali stuorit dásis go ovdal.* Go buohtastahtá Buolbmáigiin/Várjjagiin¹⁹ de eai leat doppe dat alimus boazologut ollu eambo go alimus lohku, mii lei 1950-logus²⁰ (Tømmervik et al. 2009). *Lea historjjálaš rievdan dáhpáhuvvan, mii mielddisbuktá ahte Finnmárkku duoddara guohtonvuodđu ávkástallo eambo garraseabbo go ovdal.* Oinnolaš čilgehus dása lea go teknologalaš revolušuvdna álggii 1960-logus, mas olbmuid ja bohccuid fámuid sadjai bodii mohtorfápmu muohtaskohteriin, biillain, meahcevuojániiguin ja helikopteriin. Seammás go

¹⁷ Kárášjohka 28600, Guovdageaidnu 62061

¹⁸ 1972Kárášjogas 27596 , 1965Guovdageainnus 55455

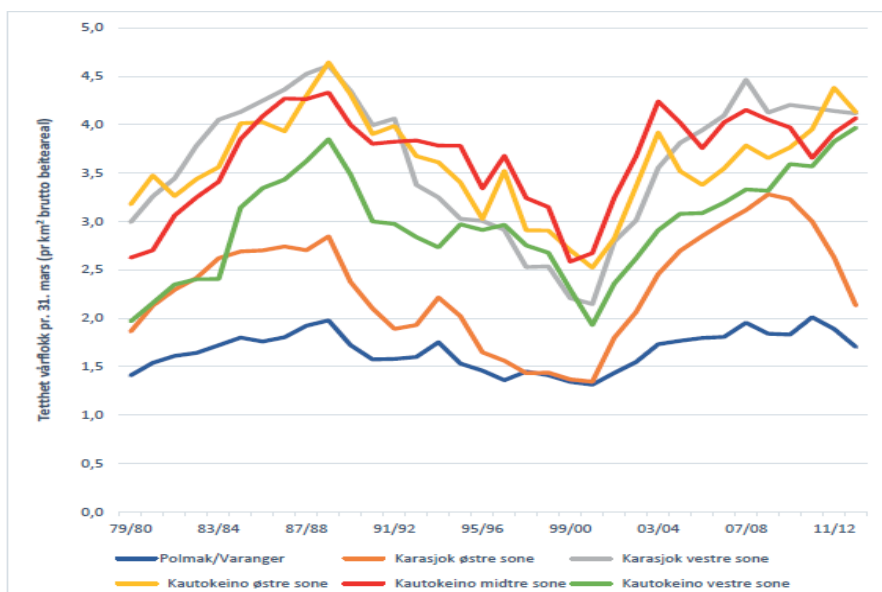
¹⁹ 28078 2011, 27608 1989

²⁰ 24000 1956

mohtorfievrrut adde eambo vejolašvuoda vánddardit ja lihkadit ja eambo bearráigeahččat ealuid, de maid golut sakka lassánedje (Tømmervik et al. 2009, Riseth 2000, 2009).

Seamma revolušuvdna báinnii olles boazodoalu moatti logi jagis, muhto lea mearkkašahtti ahte ii leat dat dagahan sullásaš váikkuhusaid guohtonheiveheapmái eará sajiin Norggas. Buolbmát/Várjjat ovddastit ovttas lullisámi guovlluid daid čielgaseamos kontrásttaid Kárášjohkii ja Guovdageidnui. Doppe lea boazolohku ráddjejuvvon ja eallostruktuva lea rievdaduvvon, mat leat vuodđun dássedis ja buori ekonomijai, vaikko lea ge hedjonan boraspirevahágiid dihte 1990-logu rájes. Lea čielggas ahte boazoeaiggádat dain guovlluin leat heivehan eará strategijaid, vai nagodit dustet daid odđa goluid. Kontrástat leat, nugo ovdalis leat oaidnán, sihke guohtondilálašvuodain, njuovvandeattuin, buvttadeamis, vahágiin ja ekonomijas. Seammás go boazolohku lea lassánan, de leat maid njuovvandeattut njiedjan sihke Guovdageainnus ja Kárášjogas, ja leat daid mañemus jagiid leamaš vuolábealde daid mearriduvvon norpmaid ceavzilvuoda dási ektui. Vaháгат, earenoamážiid miessevaháгат, leat leamaš alladat daid mañemus jagiid. Man ollu bohccot leat eatnama ektui guđege guovllus Finnmárkkus lea čájehuvvon govus 30.

Govus 4.30 Man ollu bohccot eatnama ektui Finnmárkkus (Stáhta boazodoallohálddahus 2014:18)

Govus 4.30 duodašta dan ahte boazolohku eatnama ektui Buolbmágis/Várjjagis lea eambo dásset go dain eará guovlluin Finnmárkkus.

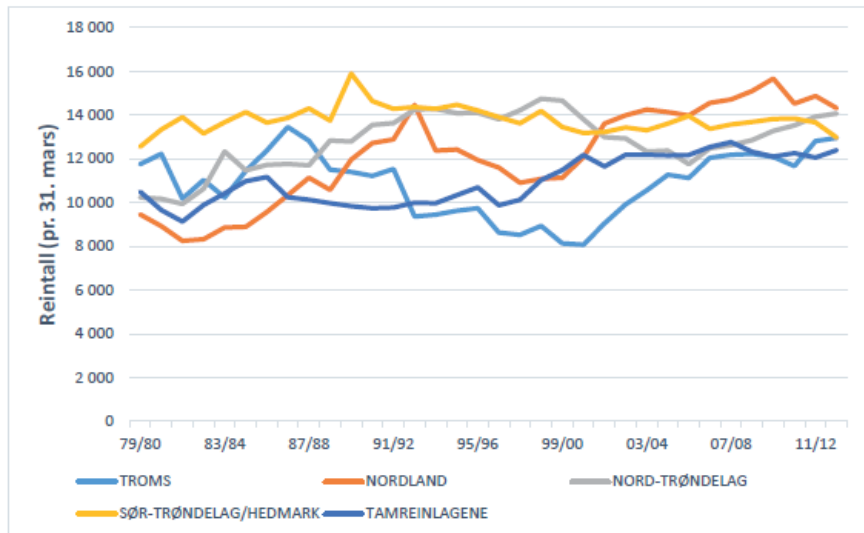
Dat obbalaš guohtondeaddu Finnmárkku duoddaris lea stuoris, earenoamážiid guovlluin gos mánga orohaga johtet gaskal dálve- ja geasseorohagaid. Govus 4.20 lean čájehan ahte Oarje-Finnmárkkus leat dat siskkimus orohagat (naniorohagat), mat leat dálveorohagaid lagamusas, gos leat eanemus bohccot eatnamiid ektui ja gos leat dat geahppaseamos njuovvandeattut, seammás go riddoorohagain leat unnit bohccot eatnamiid ektui ja losit njuovvandeattut. Ii leat leamaš vejolaš oaidnit sullásaš minstara Kárášjogas.

Várjjagis/Buolbmágis ges čájehit ahte njuovvandeattut leat bisson norpmaid siskkobealde, seammás go buvttadeapmi lea doalahuvvon alla dásis.

4.3.2.9 Obbalaš čeahkkáigeassu

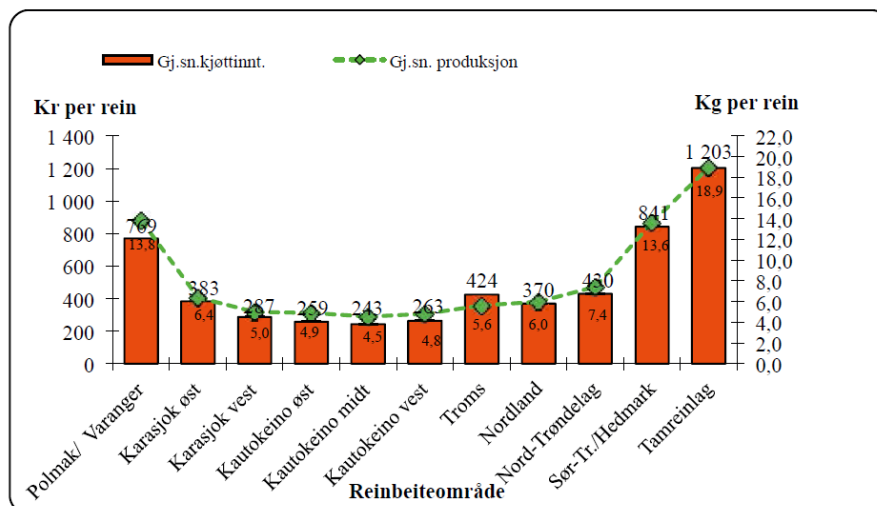
Dán oasis čeahkkáigeasán muhtin daid deháleamos čuoggáid maid lean dás ovdalis čađahan guovlluid mielde.

Govus 4.31 Boazologu ovdáneapmi – guovlluin lullelis Finnmárkkku
(Stáhta boazodoallohálddahus 2014:20)

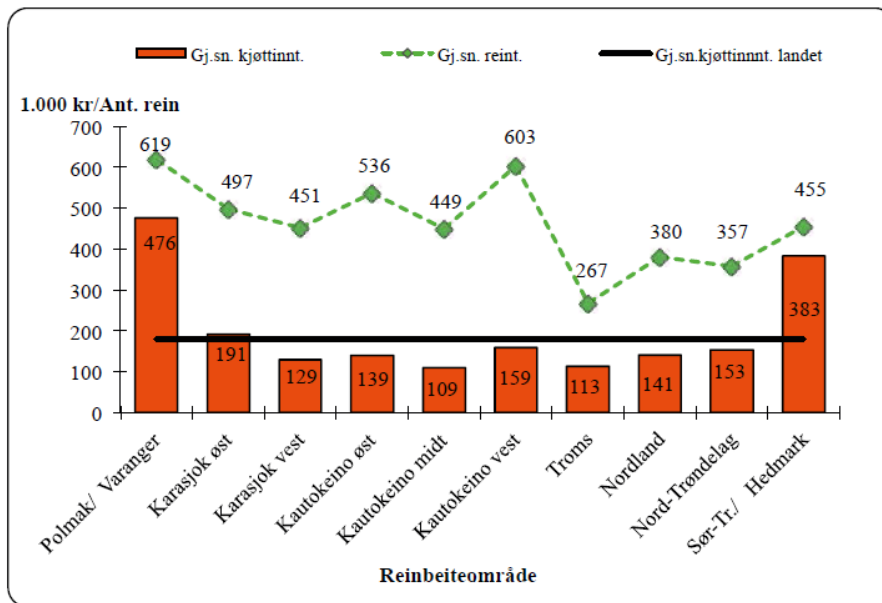
Govus 4.31 čájeha ahte boazolohku Lulli-Trøndelagas/Hedemárkkus lea oalle dásset, seammás go boazolohku eambo rievddada Davvi-Trøndelagas ja oalle ollu Tromssas ja Nordlánddas.

Govus 4.32 Gaskamearálaš biergosisaboadut juohke bohcco nammii.
Buvttadeapmi juohke bohcco nammii (Ekonomalaš lávdegoddi 2013:22)

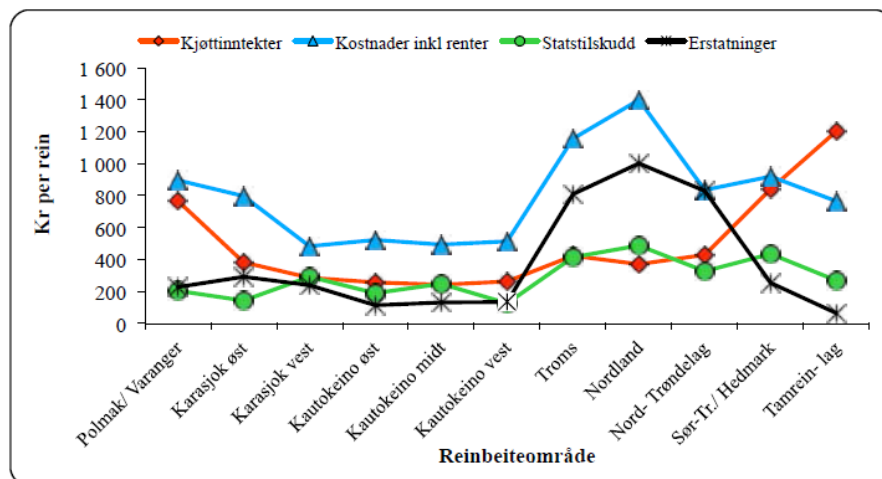
Govus 4.32 čájeha ahte Norggas leat stuora erohusat buvttadeami ja biergosisaboaduid ektui juohke bohcco nammii. Boazosearvvit leat positiivvalaččat earenoamáš dilis. Buolbmágis/Várjjagis ja Lulli-Trøndelagas/Hedemárkkus lea maid alla dásisi. Davvi-Trøndelaga lea maid bohtán norpma vuolábeallái. Tromsa, Nordlándas ja Kárášjohka leat ain vuollelis dásis, ja dat eará johtolat Finnmárkkus leat hui vuollin.

Govus 4.33 Gaskamearálaš biergosisaboadut juohke siidaosi nammii.
Gaskamearálaš boazolohku juohke siidaosi nammii. (Ekonomalaš lávdegoddi 2013:21)

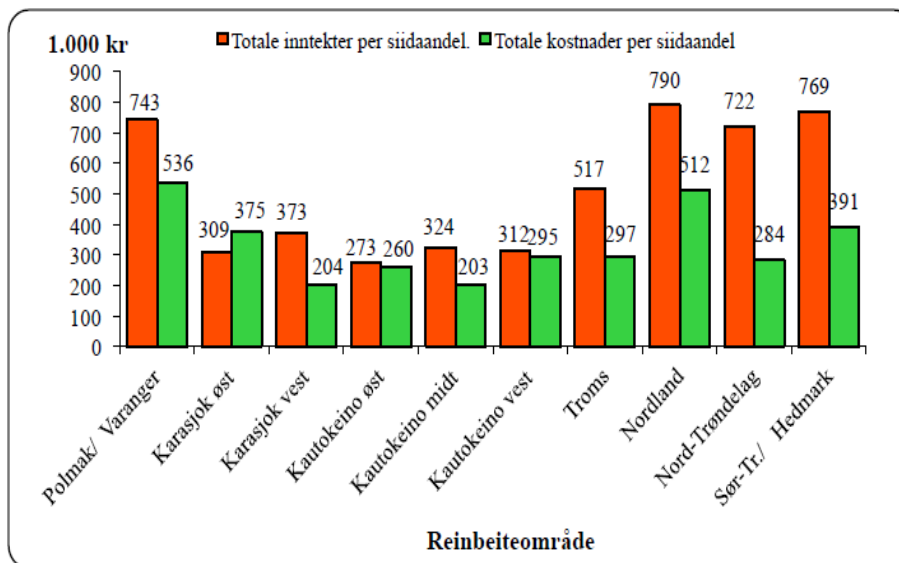
Govus 4.33 čájeha ahte biergosisaboadut juhke siidaosi ektui leat dušše Buolbmágis/Várjjagis ja Lulli-Trøndelagas/Hedemárkkus. Oaidnit maid ahte muhtin johtolagat Finnmárkkus bohtet riikadássái, sivas go siidaosis leat ollu bohccot.

Govus 4.34 Sisaboadut ja golut juohke bohcco nammii (Ekonomalaš lávdegoddi 2013:54)

Govus 4.34 čájeha ahte leat dušše boazosearvvit, Buolbmát/Várjjat ja Lulli-Trøndelaga/ Hedemárku mat gokčēt, dahje measta nagodit gokčāt, goluid biergosisaboaduiguin. Davvi-Trøndelagas, Nordlánddas ja Tromssas ges leat buhtadusat stuora ávkín ealáhussii.

Govus 4.35 Obbalaš sisaboadut ja golut juohke siidaoasi ektui (Ekonomalaš lávdegoddi 2013:56)

Govus 4.35 čájeha ahte eanas Finnmárkku guovlluin lea unnán badjelbáza dahje vel negatiivvalaš boadus ge juohke siidaoasi ektui, seammás go Buolbmágis/Várjagis ja guovlluin lullelis Finnmárkku leat gaskageardán dásis dahje lea stuora badjelbáza.

Maŋŋil go lean dáid čađa mannan, de áiggun geahččalit buohtastahttit eambo daid teorehtalaš lahkoneimiid ja geassit sisa daid ekologalaš ja historjjálaš fáktoriid dan čilgehussii maid gávnnan.

4.4 Analysa ja guorahallan

Nugo govus 1 čájeha, de dárbbáša boazodoalu ceavzilvuolta sihke kritihkalaš ovttaskas fáktoriid ja balánssa gaskal buvttadanvuogádaga ja dan ásašuslaš vuogádaga. Buvttadanvuogádaga bealde leat luondduresurssat guovddázis, vuosttažettiin guohtonkapasitehta. Ásašuslačča bealis dárbbáša sihke siskkáldas ja olgguldas ásašusaid. Balánssa dán guovtti gaskkas sáhtá šaddat mearrideaddjin.

4.4.1 Guovllut lullelis Finnmárkku

Boazoservviin ja Lulli-Trøndelaga boazodoalus leat oalle sihkkaris dálveguohtoneatnamat, ja Davvi-Trøndelagas ges lea eambo riddodálkkádat. Nugo logut čájehit, de lea boazodoallu dain lulimus guovlluin, gos lea buoremus vuoddu ja gos lea bures heivehuvvon buvttadanvuoddu optimaliserejuvvon boazologuin ja eallostruktuurain, geahča govus 2. Boazoservviin leat guhkes árbevierut Lulli-Norgga várregilážiin. Mánŋga searvvis leat sápmelaš guodoheaddjit leamaš oahpaheaddjin ja nu leat ožžon mávssolaš máhtu sámi kultuvrras. (Bitustøy 2013). Boazodoallolága § 8 addá buriid vejolašvuodaid boazoservviide bargat bohccuiguin, nu guhká go ii čuoza goddealuide guovllus. Boazoservviin lea alla buvttadeapmi ja unnán vahádat.

Sámi boazodoalus ges lea Trollheimen gos lea buoremus dássi. Doppe buvttadit hui ollu ja leat lossa njuovvandeattut. Sámi boazodoalloguovlluin lei Lulli-Trøndelagas/Hedemárkkus, Ríast/Hylling, geat álggahedje buvttadanrevolušuvnna Norgga boazodoalus birrasiid 1980 (Riseth 2000, 2009). Dien guovllus leat ain dál buorit bohtosat, nugo leat maid oaidnán, muhto buvttadit dál veahá unnit go ovdal, go leat massigoahtán boraspiriide.

Lullisámi boazodoalus lulábealde Stjørdala lea hui suivadis historjá. Politihkaš hejoheami dihte loahpageahčen 1800-logu čuzii garrasit guvlui. Muhtin guovlluin dáppe ii sáhtán šat joatkit boazodoaluin nugo eará guovlluin, sivas go boandaservodat lei lassáneame váriid guvlui. 1800-logus lei hirbmat našunalisttalaš áigodat, goas boanddain lei hui stuora dadjamaš politihkalaččat.

Sápmelaččaide Trollheimenis čuzii hui garrasit go Trollheimen ii šaddan boazoorohahkan oktasašsámelágas, ja doppe šattai gielddus bargat bohccuiguin birrasiid ovddit jahkečuodimolsuma. Trollheimen sápmelaččain lei danne guhká eahpesihkkaris dilálašvuota. 1970-logus manne godde berošteaddji eananeaiggádat diggái boazodoalu vuostá guohtonrivttiid dihte. Alimus riekti celkkii duomus 1981 ahte Trollheimen boazodolliin ii lean iešheanálaš riekti bargat bohccuiguin vieris eatnamiin. 1984 ovddidii Ráđđehus sierra lága (Trollheimen-lága), maid Stuoradiggi ja Eanandoalodepartemeanta mearrideigga juolludit boazodollii konsešuvnna bargat bohccuiguin. Vaikko diet čovddii váttisvuodaid lobálašvuoda dáfus, de leat dat formálalaš rámmat dán boazodoalus fágalaš árvoštallama ektui ain hui gáržžit, eai ge leat doarvásihkkarat. Boazodoallu Trollheimenis doaimmahuvvo bures ja berrešii oazžut vejolašvuoda viidánit ja lasihit boazologu, go dat maid leat sáhtán dahkat dan maŋemus 30 jagis (Danielsen og Riseth 2010).

Oktasašsámelága ja guorahallamiin dan nu gohčoduvvon «Boazosápmelaččaid lávdegottis» («Fjeldfinnkommisjoner») (Berg 1990), maid “dieđalaš” teorijat dorjo, dagahedje sápmelaččaid sisafárrejeaddjin, geat maŋŋil leat boahtán daidda guovlluide (Junge 2005). Diet maid dagahii váttisvuodaid orohagaide cakkadit iežaset beroštumiid boanddaid vuostá, geat lassanedje guvlui ja ásahedje geassesajiid boazodoalu eanemus adnon geasseguohtumiidda (livvasajiide). Diet mielddisbuvttii ahte diet boazodoallu manai ollu maŋos birrasiid ovddit jahkečuodimolsuma (Fjellheim 2012). Go ođđasit organiserejedje ja ođđa čuvgejupmi šattai boazodoalus Plassje guovlluin maŋŋel soadi gitta 1980-lohkui, de ovdánedje ollu 1980-logu rájes buvttadeami ektui ja ekonomalaččat. Ledje ge lullisápmelaččat geat ovddas manne NBRas dan áigodagas go galge vuodđudit dan ođđa boazodoallopoltihka, go álggahedje boazodoallo válđošiehtadusa (1976) ja go ođđa boazodoallopoltihka (1978) bođii. Dat dagahii ahte ožžo boazodoallopoltihka mii heivii sin doaibmanmállii (Riseth 2000, 2009).

Earenoamážiid 1990-logus čájehuvvui ahte vaikko boazodoallopoltihkka, suorgepolitihkkan, lei bures mannan lullisámi guovlluin, de gáhttejuvvojedje boazoguohtoneatnamat ain hui hejot. Plassje guovllus manne ollu eananeaiggádat diggái 1980- ja 1990-logus boazodoalu vuostá. Boazodoallu vuoittahalai máŋgga áššis ja ožžo Alimusriekteduomuid iežaset vuostá dainna ákkain mii goaridii boazodoalu rivttiid, maiddási siskkobeaalde iežaset orohagaid. Rievdadeami mii bođii boazodoallopoltihkas 1996 nannii boazodoalu sajádaga veahá, muhto Alimusrievtti plenumduopmu (Selbu-duopmu) lei buoret, mii celkkii ahte boazodoallo rievttiit galge veardiduvvot iežaset eavttuid vuodul. Lea garra sisabahkken ja lea juoga mii ain lassána gávpgiidd lahka servodaga lustadoaimmaid dihte (Lie et al.2006).

Davvi-Trøndelaga boazoguohtonguovllus ledje, gitta álggu geahčái 1990-logu, hui buorit buvttadanlogut. Sivas go boraspiret leat lassánan, de leat orohagain dál oalle ollu vaháгат. Dat lea mielddisbuktán ahte buvttadeapmi lea njiedjan alla dásis gaskageardán dássái.

Go Norga bijai johtui Bernkonvenšuvnna vilda elliid ja šattuid birra, de ii beassan boazodoallu dasa maidege váikkuhit. Boraspiriid lassáneapmi lea dagahan ahte masset ollu bohccuid ráfáidahtton boraspiriide. Eanemus dovdo dat Davvi-Trøndelagas ja lea mielddisbuktán čalbmáičuohcci unnit buvttadeami dan mañemus moaddelogi jagis. Boraspirestatistihkkii ii leat nu álki váikkuhit ja duodašteapmi maid ii leat álki. Boazodoallofágalaš árvoštallamat ges lohket ahte muhtin orohagat sáhttet šaddat heaitit, go sii masset nu ollu njiñelasaid (buvttadanbohccuid) (Danell 2010).

Nordlándá ja Tromsa leat dat guovllut gos ii leat nu buorre dálvedálkkádat (Tveraa m.fl.2007), ja njuovvandeaddomateriála ealáhuslistus maid duodašta daid čálliid čoahkkáigeasu, go bohccot dain guovlluin leat mihá stuoribut ja de cevzet maid buorebut goavvi dálvviid. Guorahallamat mat čájehit ahte goappaš guovlluin šaddet unnán miesit ja buvttadit unnán, sivas go masset nu ollu boraspiriide.

Goappaš guovlluin lea liiggás guohtoneanakapasitehta (Boazoguohtonkommišuvdna 1967, Boazoguohtonkommišuvdna 2001). Ealáhuslistu čájeha maid ahte unnimus okta orohat ii adno boazodoalus. Dálá dilli dan rádjerasttildeaddji boazodoalus gaskal Norgga ja Ruota lea leamaš eahpečielggas juo mánga jagi. Dat Norgga-Ruota boazoguohtonkonvenšuvdna, maid soabadalle 1972, nogai 2002. Vihtta jagi jotke ain doaimmaid nugo ovdal ge dahke, dan botta go vurde šiehtadallamiid. Okta fágalávdegoddi celkkii 2001 ahte dat ođđa konvenšuvdna galgá láchit dili vai dat rádjerasttildeaddji boazodoallu šaddá ekologalaš, ekonomalaš ja kultuvrralaš ceavzil. Lávdegoddi oaivvildii ahte go goappašagain leat beroštumiid goabbat bealde ráji, de fertejit boazosápmelaččat ieža šiehtadit báikkálaš šiehtadusaid, ja stáhta ges ferte ráhkadit njuolggadusaid vai dat šaddá vejolažžan (Pavall 2007). Mañnil dán lea leamaš gulaskuddanáigodagat ja stáhtat leat šiehtadallan guktii, mañemus loahpahuuvui 2009. Konvenšuvdna vuolláičállui goappaš stáhtain 2009, muhto ii ratifiserejuvvon. Konvenšuvdnaárvalusa proseassa lea leamaš hui váttis.

Dan botta go vurde dan ođđa konvenšuvnna mearridii Norga 2005 ovttabeallásaš lága mii guhkidii 1972 konvenšuvnna, seammás go Ruotta ges lea dan oaiivilis ahte go ii leat konvenšuvdna, de lea Lappekodicilla mii doaibmá. Go ii leat dohkkehuvvon konvenšuvdna doaimmas, de lea dat dagahan goabbat lágan váikkuhusaid sihke Norgga beale ja Ruota beale boazosápmelaččaide. Ruota boazosápmelaččat eahpidit rievttalašvuoda dan 2005 Norgga lágas ja leat joatkán johtit Tromsii lobi haga, dan lága ektui. Norgga eiseválddiid ges leat bákkuin vuojehan ealuid eret, vel dakkár guovlluin nai maid Norgga boazosápmelaččat eai ane (Ávgolatnjárga). Orru dego nu ahte Ruota eiseválddit dorjo iežaset sápmelaččaid dás go oaivvildit ahte lea Lappekodicilla mii gusto, muhto Ruota šiehtadallan ovddasteaddji Lars Norberg lea geažuhan ahte dat ii leat nu ovdamunni. 2004 jerrojuvui Ruota boazodolliin vuosttaš geardde maid sii oaivvildedje konvenšuvdnašiehtadallamiid birra. Jearaldat lei áigo go viidásit dohkkehit guhkiduvvot 1972-konvenšuvnna. Vástáduš lei ovttajienalaččat ii.

Mañnil go Ruotta logai ahte eai áiggo guhkidit konvenšuvnna, ovdanbuvttii Norberg strategiija Ruttii, mas Ruota boazosápmelaččat galge gáibidišgoahtit ruovttoluotta guovlluid maid ledje massán 1972 konvenšuvnna. Dakka mañnil dien, de šattai dat hárvánan diplomáhtta heaitit ámmáhis (Norberg 2007). Čakčamánu 2012 oaččuiga Norgga ja Ruota Sámedikkít ovttaš Ruota Sámiid Riikabellodagain ja Norgga Boazosápmelaččaid

Riikkaservviin ovddasvástádusa Norgga ja Ruota ráđđehusain bargat viidasit oážžut fas Norgga-Ruota boazoguohtonkonvenšuvnna, mii vuhtii váldá buohkaid rivvtiid ja beroštumiid buori vuogi mielde. Riikarasttildeaddji sámi bargajoavku, maid Norgga Sámediggi jodihii, buvtii ovdan árvalusa odđa konvenšuvdnatekstii²¹ njukčamánu 2014. Dál lea dan guovtti stáhta duohken fuolahit ahte 42 boazoorohaga ja čearu viimmat ožžot fas ortnet dilálašvuodaid riikarájiid rastá.

4.4.2 Finnmárku

Finnmárkkus ledje 2013 73 % buot bohccuin Norggas mat gullet Norgga stáhtaborgáriidda, ja lea maid eanas ožžon dan almmolaš fuomášumi maid boazodoallu oážžu, maidái eiseválddiid bealis.

Nugo maid boahťa ovdán dan ovddit oassekápihttalis, de ii leat stáhta lihkestuvvan iežas politihkain oážžut boazologu unnut Kárášjogas ja Guovdageainnus. Dasa leat mánnga siva. Okta vuđolaš váttisvuohťa lea ahte ii lean ollislaš guorahallan dán boazodoalu heivehandilálašvuhtii, go odastumiid loahpageahčen 1970-logu álggahuvvojedje. Praksisas álggahedje doaimmaid mat ledje ráhkaduvvon ovttas lullisámi boazodoaluin, gos lea ollu unnit hivvodat ja lea áibbas eará politihkalaš historjá (Riseth 2000, 2009). Dilli Várjjagis/Buolbmágis sulastahtta eambo dan lullisámi málle, go doppe leat unnit boazoeaiggádat ja go sii áigá ráhkadedje strategiijaid mas barget dan ala ahte njuvvet eambo misiid ja vai šaddá ekonomalaš badjelbáza.

Ásahaslaš guorahallan deattuha ahte rievdamat 1960- ja 1970-logus, sihke teknologalaš revolušuvdna ja eambo ovttaiduhttimin stuora servodagain, dagahedje eambo stivrendárbbu, juoga maid boazodoalu iežas ásahasat eai nákcen dahkat. Geassesiidarájiid ja rabas viiddis eatnamat, gos leat unnán lunddolaš rájít, ja ollu boazodoallobearraša ja siidda, dahke maid daid guovlluid hui raššin viidáneapmái (Riseth & Vatn 2009).

Kárášjogas ja Guovdageainnus ledje boazodoallošiehtadusa doarjjaortnegat veahkkin praksisas lasihit boazologu (Riseth 2000, 2009, Hausner et al. 2012). Mielhálddašanorgánat (Guovllustivra ja Boazodoallostivra) – main ledje eanas boazosápmelaččat, mearridedje nu alla alimus boazologuid Finnmárku duoddarii 1980-logus, ahte boazodoaloláhka ii veahkehan ráddjet daid. Okta oassi dán govas lea maid ahte mánnga bozolaš boazoeaiggáda ja siidda eai háliidan gáržžidemiid (Karlstad 1998). Go boazolohku goitge njeijai 1990-logus, dáhpáhuvai dat dan dihte go ledje moadde goavvi dálvvi.

Stuoradiggedieđáhus “Ceavzilis boazodoallu” (St. meld 28 (1991-92)) guorahalai boazodoallopoltiikka ja adde eambo ieštivrema ealáhussii. Loahpas 1990-logu gáibidii NBR čielggadit odđa boazodoalolága, boazodoalu dárbbuid ektui. Dien doahťtaledje eiseválddit. Odđa boazodoalolága lálkálávdegottis ledje eanas boazosápmelaččat ja jodiheaddji lei geasa lei nanu luohttámuš boazosápmelaččaid gaskkas. Čielggadeamis (NAČ 2001:35) adde siidadilálašvuhtii guovddáš saji, juoga maid 1978 boazodoaloláhka ii vuhtiiváldán. Orohagat ožžo ovddasvástádusa mearridit alcceaset boazologu go ráhkadit *doaimmanjuolggadusaid*. Dat heive bures oktii dainna odđaaigásaš oktasašresursadutkamiin (geahča teakstaboksa 1), mas eanemus lági mielde lea ieštivren ja mas ráddje eiseválddiid seaguheamis. Dasto lei ollu oktavuohťa ja gulahallan departemeanttain, Sámedikkiin ja NBR dan áigodagas go barge

²¹ <http://www.regjeringen.no/nb/dep/lmd/aktuelt/nyheter/2014/mars-14/Norsk-svensk-reinbeitekonvensjon.html?id=753732>

guorahallamiin dasságo ođđa láhka mearriduvvui 2007, ja orru leamaš oalle ovttajienalašvuohta dasa ahte dál ožžo dohkálaš boazodoallolága (Gundersen & Riseth, 2013).

Go ođđasit boazolohku lassánišgođii, de lei guovddáš eiseválddiide, earenoamáziid Stuoradikki fágálávdegodái, cuogga ovdalaš fuolastumiid fas boltut bajás. Finnmárkku boazolohku lea ovddiduvvon guovddáš boazodoallopoltiikalaš gažaldahkan mángii Stuoradiggedigaštallamiin 1980-logu rájes. Guokte stáhtaráđi, Sponheim (2005) ja Brekk (2011), celkkiiga media bokte ahte bággonjuovvandoaimmaiguin ferte unnidit boazologu. Jáhkkinis lei sudnos dárbu gáhttet iežaska Stuoradikki kritihka vuostá. Lei goitge Riikarevišuvnna raporteran mii dagahii ahte guovddáš eiseválddit praktihkalaččat rievdatedje politiikalaš linnjá gulahallamis konfrontašuvdnii. Riikarevišuvdna lea olggosaddán guokte raporta mas fáddán lea ceavzilis boazodoallu Finnmárkkus. Vuosttázis (2003) bođii ovdán go galge meannudit ođđa boazodoallolága, ja dat (Riikarevišuvdna 2012) bođii maŋŋil go ođđa boazodoalloláhka lei doaibmagoahtán ja boazolohku lei jođánit lassáneame miehtá 2000-logu, seammás go ledje váilevaš mearrádusat bajimus boazologu ektui. Go Stuoradiggi meannudii Riikarevišuvnna raporta ođđajagimánu 2013, de gáibidedje ahte departemeantas galggai leat ovddasvástádus gáibidit ahte Boazodoallostivra mearrida *heivvolaččat unniduvvon boazologu* muhtin orohagaide ja siiddaide, mat eai lean ráhkadan láhkamearriduvvon unnidanplánaid. Dan leaba departemeanta ja Stáhta boazodoallohállddahuš oskkáldasat dahkan.

Dás áiggun geahčadit Riikarevišuvnna guokte raporta. Váldogávdnosat dán raporttas leat čuovvovaččat:

- (1) «Mihttu oažžut ekologalaš ceavzilis boazodoalu ii leat vel olahuvvon. Stuora oassi Finnmárkku duoddaris lea guorban, sivas go leat badjelmeare ollu bohccot. »
- (2) «Leat ain oinnolaš headjuvuodát Eanandoallo- ja biebmodepartemeantas stivremis, dan ektui movt joksat ceavzilis boazodoalu, vaikko stivren lea šaddan buoret. Oassemihttu oažžut ekologalaš ceavzilis boazodoalu gal lea doaimmahuvvon, muhto ekonomalaš ja kultuvrralaš ceavzilvuoda mihtuid eai leat doarvái doaimmahan. »
- (3) «Lea čájehuvvon ahte boazodoalloláhka ja boazodoallošiehtadus leat báneheamit go galgá sihkkarastit ceavzilis boazodoalu» (Riikarevišuvnna 2012:9).

Revišuvnna mearkkašumiin cuiggodit man ollu lea eanan guorban ja čujuhit maid ahte gaskamearálaš njuovvandeattut ja biergobuvttadeamit eai olát ekologalaš ceavzilvuoda eavttuid rádjeárvvuid, ja mearkkašahttet ahte boazolohku ferte 20 proseanttain unniduvvot. Revišuvdna oaidná maid Stuoradikki mihttu ii leat čadahuvvon ja čujuhit ahte Finnmárkku boazoeaiggádiid ekonomalaš dilli lea vearáskan ja dadjet maid ahte *«ii leat vejolaš veardádallat leago boazodoallu ekonomalaš ja kultuvrralaččat ceavzil, go mihtuid eai leat doarvái bures doaimmahan»*.

Stivrema váilivuodaid mearkkašupmái čujuha revišuvdna ahte sihke váilevaš čielggadeapmi movt álbmotrievttalaš geatnegasvuodaid galget vuhtiiváldit ja movt konsultašuvdnašiehtadusa sáhtta buorebut geavahit. Čujuhuvvo maid ahte ii leat nu buorre go departemeanta ii leat fuolahan ahte Boazodoallostivra mearrádus alimus boazologu ektui ii leat čadahuvvon.

Go guoská boazodoallošiehtadussii, de cuiggoda revišuvdna váilevaš diehtujuohkima doarjjaortnegiid váikkuhusaid ektui, go guoská dasa movt olahit ceavzilis boazodoalu mihtuid. Riikarevišuvdna oaivvilda ahte proseassa oažžut dohkkehuvvot doaibmanjuolggadusaid, mat galget čielggadit guohtongeavaheami ja mearridit alimus boazologu, lea váldán beare guhkes áiggi. Sii deattuhit maid man dárbbášlaš lea ahte

dálveorohagaide mearridit doaibmanjuolggadusaid main lea alimus mearriduvvon boazolohku. Dasa lassin čujuhit ahte departemeanta fertte eambo ovddasvástádusa váldit ráhkadit unnidanplánaid ja čadahit boazologu unnideami.

Riikarevišuvnna ávžžuhusat ledje mearkkašumiid mielde ja nugo namuhuvvon, de leaba departemeanta ja Stuoradiggi čuovvolan ášši nugo revišuvdna lea ávžžuhan.

Mu kommentárat Riikarevišuvnna árvvoštallamii ja eiseválddiid čuovvoleapmái lea mánggabealat. Ii leat gal oba eahpádus ge revišuvnna duohta čilgehus guohtondilálašvuoda ja doaibmaekonomiija birra lea duohta. Diehttelas ii leat veahá ge buorre go eiseválddit eai leat nagodan čuovvolit iežaset mearrádusaid, ja eaige leat mearridan alimus boazologu daidda eanemus hearckimus guovlluide, dálveorohagaide. Dasa bisána ge mu ovttaoaivilvuolta.

Viidásit oaivvildan ahte sihke (1) Riikarevišuvnna árvvoštallamat ja ávžžuhusat eai leat logihkalaččat ákkastallon ja (2) ahte sihke revišuvnna ávžžuhusat ja guovddáseiseválddiid čuovvoleapmi lea čielgasit *báinnahallon instrumeantalaš mihtuin – gaskageardán jurddašemiin*. Dán áiggun lagabui čilget.

Vuosttažettiin ii leat Riikarevišuvdna logihkalaččat ákkastallan go (a) cuiggoda eiseválddiid go eai leat doaimmahan oassemihtuid ekonomalaš ja kultuvrralaš ceavzilvuoda ektui ja nu maid váilot dárbbášlaš stivrejumi dieđut seammás go (b) ávžžuha eambo beaktilis stivrema ja deattuha buorebut čadahit mearrádusaid. Movt dán galgá ipmirdit? Jus ekologalaš ceavzilvuolta boahtá ovdalii go ekonomalaš ja kultuvrralaš ceavzilvuolta, manne de lea nu dehálaš stivrejumi dieđuin daid eavttuid ektui?

Nubbi lea áibbas čielggas ahte Riikarevišuvdna, ja nu maid departemeanta ja Stuoradiggi, almma makkárge vuoduštusa, rievdadit stivrema ovttabeallásaš stivremiin, mas geahččá badjin vulos (command and control):

«Boazodoallolága ektui galget orohagat doaibmanjuolggadusaid boktet čielggadit guodoheami ja mearridit alimus boazologu. Doaibmanjuolggadus lea eaktu mainna olaha ekologalaš ceavzilis boazodoalu mihtu. Vaikko lea ge leamaš hoahppu oažžut mearriduvvot doaibmanjuolggadusaid, main lea alimus boazolohku mearriduvvon, de lea proseassa ádjánan njeallje ja bealle jagi. Riikarevišuvnna árvvoštallama mielde lea dat beare guhkes áigi» (Riikarevišuvdna 2012:9).

Eiseválddiid eai leat gierdevaččat go proseassat gaskal boazodoalu ja boazodoalloeiseválddiid manná nu njozet. Diet ii leat ođas. Diet lea čađa gaska leamaš fáddán Stuoradiggedigaštallamiin boazodoallolága ektui, ja juoga mii geardduhuvvo ovdalaš Stuoradiggedigaštallamiin 1980-logu rájes (Gundersen og Riseth 2013). Orru dego dál lea eambo jáhkku daidda bággoláhkavuoduide dan ođđa lágas go 1978-lágas, go dál mearridit ná.

Go viidábut geahččá, de ii leat nu imaš go guovddáseiseválddit leat báinnahallan stivrenvuohkái mas badjin geahččá vulos, muhto lea mearkkašahtti go leat dat seamma guovddáseiseválddit mat eai leat lihkostuvvan 1980-logu rájes mearridit ja čadahit stivrema badjin vulos, ja go de 2007 leat mearridan ođđa lága, mii addá boazodollui alcces eambo fámu orohagaid ja siiddaid bokte, de ii leat eiseválddiin gierdevašvuolta diktít daid ođđa ásahasaid bures boahtit johtui, ovdal go de báhkkegohtet sisa ja stivregotet olles proseassa. Retoralaččat sáhtta jearrat: Mii lea njeallje ja bealle jagi positiivvalaš bohtosiid haga 30 jagi ektui?

Vaikko leage ovttajienalaš Stuoradiggi duogábealde dán, de fuolastuvan dasa movt eiseválddiid stivregeahččaleapmi váikkuha váttisvuodaid čoavdimii. Sáhtta vel váikkuhit dasa ahte moive ja maŋida dan. Dan doaivvun go heivehuvvon unnideapmi (bákkuin čadahuvvo, jus lea dárbu) čielgasit čuohtá nuoraide (geain leat unnán bohccot) ja earáide geat juo leat unnidan ealuideaset, seammás go “stuorámusaide” boahdá leat buorrin. Eará sániiguin dadjat, de orru čielggas ahte doaibmabijuin lea unnán legitimitehta ealáhussii, ja dat baicca čuohtá siskkáldas riidduide, iige čoavdde daid. Mávssoleamos lea várra dat *ahte ii ávkkut unnidit boazologu dakkaviđe, jus eai nagot ásahtit stargadis čovdosiid, mii hehtte boazologu lassánit fas ođđasit. Dat eaktudivčče unnimusat siskkáldas ovttaoavilvuoda daidda guoski boazoeaiggádiidda.*

Muđui jahkán sáhtta vuordit juo dainna guohtondeattuinn mii dál lea, ahte luondu ieš stivregeahtá, muhtumin goit, ja unnidišgoahdá ealuid, nugo dáhpáhuvai 1990-logus. Sihke elliidsuodjaleami ja ekonomalačča hárrái, de berrejit dieđusge dat guoskevaš boazoeaiggádat ieža váldit ovddasvástádusa njuovvat ovdal go nu dáhpáhuvá.

Sáhttit goitge maid dadjat ahte dássáži eai leat boazoeaiggádat Guovdageainnus ja Kárášjogas, dahje eai leat doarvái sis, geat leat nagodan ja háliidan ovttasbargat, vai doalahit ealáhusa ceavzilvuoda. Vaikko dat alla boazolohku lea čielga váttisvuoda, de áiggun cuiggodit eiseválddiid go eai beroš dain mávssoleamos oahpuin oktasašresursadutkamis: *Lihkostuvvan resursahálddašeapmi eaktuda ahte resursageavaheaddjit ieža, dán oktavuodas boazodoallit, ožžot ovddasvástádusa čoavdit iežaset váttisvuodaid. Nugo maid namuhuvvon, de lei dát maid okta váldoáigumušain dan ođđa lágas.*

Oktasašresursadutkamis (geahča teakstaboksa 1) boahdá ovdán ahte ferte huksejuvvot ásahtalaš vuogádagat, gos resursageavaheaddjit ieža stivrejit njuolggadusaid ja gos ieža sáhttet čoavdit riidduid. Dat leat dakkár vuogádagat mat šaddet stargadat ja sáhttet doaibmat mánggaid buolvvaid (Ostrom 1990). Lea čielggas ahte leaba Guovdageaidnu ja Kárášjohka gos ii leat balansa ovttasbarggus gaskal buvttadanvuogádaga ja dan ásahtalašvuogádaga (geahča govus 1). Lea dárbu nannet dan ásahtalaš rievdadankapasitehta. Oainnán 2007 boazodoallolága bargu lei hui vuđolaš dan ektui.

4.5. Čoahkkáigeassu ja konklusuvdna

Álggus čujuhin ahte ceavzilvuolta lea hui áigeovuodilis fáddá sihke gaskariikkalaš biraspolitihkas ja ahte das lea leamaš hui dehálaš rolla boazodoallopolitihka digaštallamiin juo badjel 20 jagi. Deattuhin maid ahte historjjálaččat ii leat ceavzilvuoda mihttu leamaš diehttelassan boazodoallopolitihkas.

2007 Boazodoalloláhka vuodustuvvo dan ala ahte boazodoallo galgá leat sihke ekologalaš, ekonomalaš ja kultuvrralaš ceavzil. Lean čujuhan ahte jus galgá sáhttit veardidit jus dát áigumušat duođas duohtandahkkojit, de ferte sáhttit vástidit makkár fáktorat váikkuhit ceavzilvuhtii ja movt dat doibmet ovttas. Mii fertet maid sáhttit veardidit ja mihtidit man buorre ceavzilvuolta lea, dahje movt dat ovdána.

Bajit plána ektui lea mu vuolggasadji iežan ráhkaduvvon rámmavuogádat, mii lea heivehuvvon oktasašresursadutkama lahkoneapmin. Dat lea vuodđun oktavuhtii gaskal buvttadanvuogádaga ja ásahtalašvuogádaga, mii boahdá leat ceavzilvuoda mearrideaddjin. Dasto lean váldán mielde

daid nu gohčoduvvon nanu oktasašresursaášahusaid hábmenprinsihpaid ja lohkan ahte dat berrejit leat ráđđeaddin dasa movt ceavzilvuoda vugiin sáhtta hálddašit sosiálaekologalaš vuogádagaid, mat leat heivehuvvon oktasašresurssaide.

4.5.1 Ceavzilvuolta máŋgga dimenšuvnnas

2007 Boazodoalloláhka ii čilge dađi eambo maid dat iešguđetlágan ceavzilvuoda doahpagat mearkašit ja makkár oktavuolta dain lea. Nugo namuhuvvon, de ferte ekologalaš ceavzilvuolta leat vuodđun luondduresursa ealáhusas. Ekologalaš ceavzilvuolta lea danne dakkár movt buoremus lági mielde váldá vára luondduvuođus. Ekonomiija meroštallo dávjá báikedollui mas leat vátna resurssat. Dat kultuvrralaš ceavzilvuolta čujuhuvvo lassin boazodoalloláhkii, maiddái §110a vuodđoláhkii, álbmotriektái ja Norgga geatnegasvuhtii sápmelaččaid ektui nugo eamiálbmogiin.

Dássázii lea dušše ekologalaš ceavzilvuolta maid EBD lea doaimmahan, go lea ásahan indikáhtoriid ekologalaš ceavzilis boazolohkui (2008). Sáhtta leat ágga cuiggodit daid eavttuid, movt dat váikkuhit ceavzilvuhtii, go dat eai fáttmmas boazodoalu iežas oasi biologalaš máŋggabealatvuhtii dahje olggudas áitagiid, mat bohtet boazodoalu vuostá, nugo guohtoneatnamiid massin. Movt seailuhit luondduvuođu viidáseabbo eará go guohtuma ektui, dan birra ii leat mihkkege eavttuin.

Boazodoalu buvttadanteoriija (Lenvik 1989, Kosmo ja Lenvik 1985) ráhkada gaskavuoda gaskal ekologiija ja ekonomiija. Dat ásahuvvon ceavzilvuodaevttut huksejit vuosttaš oasi dán teoriijas; optimaliseret guohtuma. Nubbi oassi lea optimaliseret eallostruktuvrra, mii lea oassi dan ekonomalaš ceavzilvuodas, buvttadeami dáfus. Eará mávssolaš oasit ekonomalaš ceavzilvuodas fertejit leat vahát- ja gollodásit, muhto ferte maid vuhtii váldit eará ekonomalaš fáktoriid.

Kultuvrralaš ceavzilvuolta lea boazodoalu árvvuin eará go dat ahte buvttadit bohcco buktagiid iežaset atnui ja gálvvuid maid sáhtta vuovdit ja dinet márkaniin. Dat fertejit leat, nugo namuhuvvon, čatnasit sámi árbevieruide ja báikkálaš várregiliárbevieruide. De berre gudnejahtit ja árvvus atnit boazosápmelaččaid árbedieđuid ja strategiijaid movt čoavdit váttisvuodaid, seammás go doalaha boazodoalu dakkár dásis, mas lea vuodđu ealli sámi báikkálašservodahkii.

Dássázii ii leat politihkalaččat guorahallon makkár balánsa galgá leat gaskal daid ipmárdusaid. Boazoealáhus sáhtta ovdamearka dihte leat ekologalaš ceavzil, mas leat unnán ovttadagat mat leat ekonomalaš ceavzil, seammás go kultuvrralaš ceavzilvuolta sáhtta leat rašši, danne go ii vuhtiiváldde árbejuvvon árbevieruid, dahje ahte boazodoalloálbmot lea nu unni dahje leat heajos čanastagat sámi servodahkii.

4.5.2 Árvvoštallan

Go geahččá stuorit oktavuodaide, de áitet luonddu sisabahkkemat boazodoalu luondduvuođu, mii fas biđe sihke guohtoneatnamiid ja doaibmaguovlluid, ja muosehuhtta sihke bohccuid guođudettiin ja doaimmahettiin ealáhusa. Earret eará davviguovlluidpolitihkain ja eiseválddiid áŋgiruššan ruvkedoaimmaide lea ágga vuordit ahte boazodoalu guohtoneatnamiidda lassánit sisabahkkemat. Diet čuohcá olles boazoealáhussii Norggas. Dien oktavuodas fuolastuvan go eiseválddit leat heaittihan guovllustivrraid. Ealáhusas váilu dál guovllu politihkalaš

sektororgána. Oktavuohta sihke fylkkasuohkanii ja Sámediggái lea čielgasit hedjonan (Riseth 2014).

Klimárievevdamat, mat dál dáhpáhuvet, dagahit hástalusaid boazoealáhussii (Riseth ja earát 2009), earret eará sáhtta guovlluid vuovdiluvvan, nugo Finnmárkku duoddaris, dagahit ahte guohtoneanakapasitehta unnu (Karlsen ja earát 2012). Bievlaeatnamiin lea boazodoallu ieš mii veahkeha ollu, vai ii vuovdiluva nu bahul, go doalaha doarvái guohtondeattu. Den Herder ja earát (2004) duodaštedje ahte doppe gos leat eambo go 3-4 bohcco juohke km², doppe ii vuovdiluvvan nu bahul Davvi-Suomas. Diet dutkan čađahuvvui guovlluin gos lei unnán šaddogardi, nugo čearuin. Doppe gos lea buoret šaddogardi, doppe sáhttet leat arvat eambo bohccot (Olofsson & Oksanen 2005, Riseth & Oksanen 2007, Tømmervik ja earát. 2010) ovdal go biologalaš valljivuohta njiedjá. Seammás go boazoguohtun vissis mearis lea mávssolaš, vai ollu hearkkes duottaršattut cevzet (Olofsson & Oksanen 2005).

Daid bajit áitagiid ektui, nugo lean čilgen ovdalis, de lea jeageleatnamiid guorban ráddjejuvvon váttisvuohta boazodoalus Kárášjoga ja Guovdageainnus. Lea maid dehálaš muitit daid vuordemeahttumis positiiivlaš bohtosiid maid gozihanprográmma dagai dán jeageleatnamiin: *Ođđasit šaddan dáhpáhuvai mihá jođáneabbo go ovdalaš dutkammat dadje* (Tømmervik ja earát 2012). Goitge lea ágga deattuhit ahte *stuora oassi Kárášjoga ja Guovdageainnu boazodoalus ii leat ekologalaš dahje ekonomalaš ceavzil*. Guorban jeageleatnamat dagahit (nugo Suomas) ahte lassibiebman lea lassánan earret eará suinniiguin, mii media bokte lea beaggán ahte lea šaddagohtán birasváttisvuohtan. Diet ja lassigollu mii dainna šaddá, mielddisbuktá ahte boazodoalus ii leat šat dat ovdamunni ahte lea heivehuvvon birget dušše dainna lunddolaš guohtumiin.

Lean maid fuolastuvvan dainna go eiseválddiid stivrenángerivuohta sáhtta mielddisbuktit botnjat eret dain dárbbalaš proseassain, main mearrida bajimus boazologuid ja unnideapmái. Berrešii baicca bargat dan guvlui ahte gávnnahtit luohtehahtti vugiid mas buohkaide lea ávki. Fertet maid eambo fokus leat dálveguohtoneatnamiid ektui.

Nordlánddas ja Tromssas lea golbma stuora váttisvuođa. Vuosttáš lea váttis dálvvit. Dan oasis mainna sáhtta juoidá dahkat lea oččodit sihkkarit dálveguohtoneatnamiid Ruotas Norgga-Ruota boazoguohtonkonvenšuvnna bokte. Nubbi ges lea ahte áibbas unnán ávkin atnet geasseguohtonressain. Dien sáhtášii čoavdit go Ruota boazosápmelaččat beasašii guođohit dain eatnamiin. Dien ferte maid Norgga-Ruota boazoguohtonkonvenšuvnna bokte čoavdit. Danne lea hui dárbu ahte eiseválddit čuovvolit sámi bargajoavkku barggu, maid Norgga Sámediggi lea jodihan, vai oažžu ratifiseret konvenšuvnna nugo sámi oasálaččat leat soahpan.

Goalmmát váttisvuohta lea boraspire lassáneapmi. Davvi-Trøndelagas lea dát váttisvuohta ain suorit go Nordlánddas ja Tromssas, ja lea maid hui stuora váttisvuohta vel Lulli-Trøndelagas/Hedemárkkus maid. Lea hui čielgasit dárbu ollu unnidit boraspiriid, vai fas olahit ceavzilvuođa dan dássái go lea vejolaš dain guovlluin.

Trollheimen boazodoallu dárbbáša viidát rámmaid (Danielsen og Riseth 2010). Boazoserviid boazodoalus ii leat materiálain sáhttan oaidnit ceavzilvuođaváttisvuođaid.

4.5.3 Čoahkkáigeassu ja ávžžuhusat

Oainnán dat deháleamos ceavzilvuodáváttisvuodat, mat boazoealáhusas leat, leat olggaldas dilálašvuodat, nugo sisabahkkemat guohtoneatnamiidda, ja boraspirepolitihka mii ii váldde vuhtii luonddu ealáhusaid. Stuora oassi Guovdageainnu ja Kárášjoga boazodoalus ii leat ekologalaš ja ekonomalaš balánsas. Boazologu heiveheapmi gal ii sáhte dáhpáhuvvat ávdđalaš ja beaktilis vugiin, nu guhká go eiseválddiid eai doahttal boazosápmelaččaid kultuvrra ja iešmearrideami, nugo Norga lea riikkaidgaskasaččat geatnegahtton. Guovllustivrraid heaittiheapmi dáhpáhuvai goitge, vaikko sihke NBR ja Sámediggi garrasit vuosttaldedje.

Vai boazodoalu lea ceavzilvuolta, de ávžžuhan čuovvovaččat:

Eiseválddit fertejit boahhte Stuuradiggediedáhusas boazodoalu ceavzilvuoda birra ovddidit politihka, mii čielgaseappot gáhtte boazodoalu doaibmaguovlluid. Eiseválddit fertejit maid deattuhit man positiivvalaš lea go boazodoallu doalaha rabas eanadagaid ja biodiversitehta.

Konsultašuvdnaortnet mii álggahuvvui 2005, ferte eambo aktiivvalaččat geavahuvvot, vai ovddida geatnegahtton gulahallama boazosápmelaččaiguin, NBR ja Sámedikkiin. Dat livčče eambo nugo eiseválddit leat gaskariikkalaččat geatnegahtton.

Eiseválddit fertejit Finnmárkku boazodollui ja boazodoallo orgánaide addit ráfi mearridit doaibmanjuolggadusaid ja nu maid unnidit boazologu. Gulahallan ovddida guovttebealat luohtámuša ja ovddida buriid miellaguottuid.

Sámi bargujoavku, maid Norgga Sámediggi jodihii, árvalii boazoguohtonkonvenšuvnna Ruotain. Dan ferte ohcat ratifiserejuvvot ja doibmii bidjat jodáneamos lági mielde.

Eiseválddit fertejit hábmet boraspirepolitihka, mii čielgaseabbo vuhtiiváldá boazoealáhusa ja eará guohtoneana geavaheddjiid.

Referánsat

- Berg, Bård A. 1990. Myndighetenes behandling av konflikten mellom reindriftssamer og bønder i Nordland, Trøndelag og det søndenfeldske på 1880 og 1890-tallet. En undersøkelse med utgangspunkt i forarbeider og innstillinger fra Lappekommisjonene av 1889 og 1892. *Hovedoppgave i historie*. Institutt for samfunnsvitenskap. Universitetet i Tromsø. Våren 1990.
- Bitustøyl, Kjell (2013) Sørsamiske kulturimpulsar i sør- ei underkjent historie. I : Fossum, Birgitta (red) *Åarjel –saemieh. Samer i sør*. Årbok nr. 11. Saemien Sijte 50 år. Saemien Sijte. Snåsa:59-71.
- Danell, Öje (2010). ”Renskötelsen och rovdjuren.” *Rangifer Report* 14: 78-79.
- Danielsen, Inge Even & Riseth, Jan Åge (2010): Sikring av en bærekraftig reindrift i Trollheimen. Gjennomgang og vurdering av den driftsmessige situasjonen. Utredningsoppdrag for Landbruks- og Matdepartementet. Rapport 11/2010. Norut Tromsø. Tromsø.
- den Herder, M., Virtanen, R., & Roininen, H., 2004. Effects of reindeer browsing on tundra willow and its associated insect herbivores. *Journal of Applied Ecology*, 41, 870–879.
- Fjellheim, Sverre. 2012. Gåebrien Sijte- en sameby i Rørostraktene. Røros.
- Gundersen, F. og J.Å. Riseth (2013): Diskurser om utviklingen av reindriften, samiske rettigheter og reindriftsforvaltningen i Norge og Sverige. Delrapport nr. 1 [Foreløpig utgave] fra prosjektet ”*Reindriftsforvaltning, rettigheter og arealkonflikter*”. UMB, Ås.
- Hausner, Vera H., Per Fauchald, Johnny-Leo Jernsletten (2012) Community- Based

- Management: Under What Conditions Do Sámi Pastoralists Manage Pastures Sustainably? PLoS ONE 7(12): e51187.
- Indredepartementet, 1904. *Indstilling fra den ved Storthingets Beslutning at 27nde juli 1897 og kongelig Resolution af 9nde September samme år nedsatte Kommission, der har havd at tage under overveielse, hvilke lovregler m.v. vedkommende Lappevæsenet der bliver at istandbringe, efterat Lov om Lapperne i de forenede Kongeriger Norge og Sverige af 2de juni 1883 er traadt ut af kraft.* Kristiania.
- Johansen, Bernt E. & Karlsen, Stein Rune, 2002. Finnmarksvidda changes in lichen cover 1987-2000. Poster presentation at the 12th Nordic Conference on Reindeer Research, Extended abstract. *Rangifer Report* No. 6:65-66.
- Jünger, Åke. 2005. Paradigm shifts in South Sámi research. The invasion hypothesis under scrutiny. Chapter 4 in: Cant, G., J. Inns & A. Goodall. *Discourses and Silences: Indigenous Peoples, Risks and Resistance*. Department of Geography, University of Canterbury, Christchurch, New Zealand, 57-70.
- Karlsen, Stein Rune, Hans Tømmervik, Bernt Johansen og Jan Åge Riseth (2012). Fremtidig skogsutbredelse på Finnmarksvidda som en følge av klimaendring og dens konsekvenser for reindriften. *Reindriftnytt* 2/2012:11-13.
- Karlstad, Stig, 1998. Institutional theory, Co-management and Sustainable development in Saami reindeer commons - Critical factors for a robust system of local management. In S. Jentoft (ed.) *Commons in A Cold Climate: Coastal Fisheries and Reindeer Pastoralism in North Norway: The Co-Management Approach*, 247-268. Paris and New York: UNESCO and Partheneon Publishers.
- Kosmo, Ansgar J. and Dag Lenvik, 1985. Ressurstilpasningen i reindriften. *Landbruksøkonomisk Forum*, 2/85:23-27.
- Lenvik, Dag, 1989. Utvalgsstrategi i reinflokken. *Norsk Landbruksforskning/ Norwegian Agricultural Research* Supplement no. 4, 11-25. Ås: Statens fagteneste for landbruket /Norwegian Agricultural Advisory Centre.
- Lie, Ivar, Ingunn Vistnes og Christian Nellemann. 2006. Hyttebygging i reindriftsområder. Omfang av hyttebygging, konsekvenser for reindrift og plan- og saksbehandling i områder med samisk reindrift. Rapport 2006:5. Alta: Norut NIBR Finnmark.
- LMD (2008). "Veileder for fastsetting av økologisk bærekraftig reintall" Landbruks- og matdepartementet.
- Norberg, Lars [Udtja Lasse] (2007). *Begrav mitt hjärta vid Udtjajaure*. Stockholm: Emma.
- NOU 2001:35: Forslag til endringer i reindriftsloven. Innstilling fra Reindriftslovutvalget oppnevnt av Landbruksdepartementet 5. november 1998. Avgitt 15. mars 2001. Statens Forvaltningstjeneste.
- Olofsson, Johan & Lauri Oksanen. 2005. Effects of reindeer density on vascular plant diversity on North Scandinavian mountains. *Rangifer* 25, 5-18.
- Ostrom, Elinor, 1990. *Governing the Commons. The Evolution of Institutions for Collective Actions*. Cambridge, USA: Cambridge University Press.
- Ostrom, Elinor, Roy Gardner and James Walker, 1994. *Rules, Games & Common-Pool Resources*. The University of Michigan Press. Ann Arbor.
- Pavall, Ing-Lill (2007) Fra norsk-svensk reinbeietkommissjon av 1997 til dagens utfordringer for den grenseoverskridende reindrift." I: E.G. Broderstad, E., Niemi, og I. Sommerseth: "Grenseoverskridende reindrift før og etter 1905". Skriftserie, nr. 14. Senter for samiske studier. Universitetet i Tromsø, Tromsø, 123-130.
- Reinbeitekommissjon (1967) Norsk-svensk Reinbeitekommissjon av 1964. Innstilling avgitt februar 1967.
- Reinbeitekommissjon (2001) Norsk-svensk Reinbeitekommissjon av 1997. Innstilling avgitt mai 2001.
- Reindriftsadministrasjonen (1981-1991): Melding om reindrift (årlig utgivelse). Alta.
- Reindriftsforvaltningen (2001-2013) Ressursregnskap for reindriftnæringen (årlig utgivelse). Alta.
- Riksrevisjonen (2012): Riksrevisjonens undersøkelse av bærekraftig reindrift i Finnmark Dokument 3:14 (2011-2012).
- Riseth, Jan Åge (2000): Sámi Reindeer Management Under Technological Change 1960-1990: Implications for Common-Pool Resource Use under Various Natural and Institutional Conditions. A

- Comparative Analysis of Regional Development Paths in West Finnmark, North Trøndelag, and South Trøndelag/Hedmark, Norway. *Dr. Scientarium Theses 2000:1. Dissertation*. Ås: Dept. of Economics and Social Sciences, Agr. Un. of Norway.
- Riseth, Jan Åge (2009): Modernization and pasture degradation. A comparative study of two Sámi reindeer pasture regions in Norway 1960-1990. VDM Verlag.
- Riseth, Jan Åge (2013): Reindrifta i Nord-Norge: Fra vikeplikt til bærekraft? I: Jentoft, Svein, Jens Ivar Nergård & Kjell Arne Røvik (red.). *Hvor går Nord-Norge? Politiske tidslinjer*. Orkana Akademisk, 401-416.
- Riseth, Jan Åge (2014) To skritt fram og ett tilbake? Samisk reindrift og kampen for Anerkjennelse. *Ottar* 3/2014, 28-34.
- Riseth, Jan Åge & Oksanen, Lauri 2007. Ressursøkonomiske og økologiske perspektiver på grenseoverskridende reindrift. I: E.G. Broderstad, E. Niemi, & I. Sommerseth: "Grenseoverskridende reindrift før og etter 1905". Skriftserie ,nr. 14. Senter for samiske studier. Universitetet i Tromsø, Tromsø, 93-113.
- Riseth, Jan Åge. & Arild Vatn (2009). Modernization and pasture degradation. A comparative study of two Sámi reindeer pasture regions in Norway. *Land Economics* 85 (1) February 2009: 87-106.
- Riseth, Jan Åge, Ivar Lie, Bernt Holst, Stein-Rune Karlsen, Hans Tømmervik (2009) Climate change and the Sámi reindeer industry in Norway. Probable needs of adaptation. *Climate Change: Global Risks, Challenges and Decisions IOP Publishing. IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science* 6 (2009) 34203.9 doi:10.1088/1755-1307/6/4/342039
- Statens reindriftsforvaltning (2014): Ressursregnskap for reindriftsnæringen. Alta. St. meld. 28 (1991-92) En bærekraftig reindrift. Landbruksdepartementet.
- Tømmervik, Hans, Jarle W. Bjerke, Eldar Gaare, Bernt Johansen, Dietbert Thannheiser (2012) Rapid recovery of recently overexploited winter grazing pastures for reindeer in northern Norway. *Fungal ecology* 5: 3-15.
- Tømmervik, Hans & Jan Åge Riseth (2011): Naturindeks. Historiske tamreintall i Norge fra 1800-tallet fram til i dag. NINA Rapport 672. NINA.
- Tømmervik, Hans, Dunfjeld, Sigbjørn, Olsson, Gunilla A. & Østby Nilsen, M. 2010. Detection of ancient reindeer pens, cultural remains and anthropogenic influenced vegetation in Byrkjje (Børgefjell) mountains, Fennoscandia. *Landscape and Urban Planning*, 98: 56-71.
- Tømmervik, Hans, Johansen, Bernt, Riseth, Jan Åge, Karlsen Stein Rune, Solberg, Birger & Høgda, Kjell-Arild (2009) Above ground biomass changes in the mountain birch forests and mountain heaths of Finnmarksvidda, Northern Norway, in the period 1957-2006. *Forest Ecology and Management* 257: 244-257.
- Tveraa, Torkild., Per Fauchald, Nigel Gi. Yoccoz, Rolf A. Ims, Ronny Aanes and Kjell-Arild Høgda (2007) What regulate and limit reindeer populations in Norway? *Oikos* 116, 706-715.
- Økonomisk utvalg (2013): Totalregnskapet for reindriftsnæringen. Alta.